

Žena u antičkom društvu i njezina uloga u kultu

Blatančić, Ivona

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:598834>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-15**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij povijesti i pedagogije

Ivona Blatančić

Žena u antičkom društvu i njezina uloga u kultu

Diplomski rad

Mentorica: doc.dr.sc. Jasna Šimić

Osijek, 2011.

SAŽETAK

Rad se bavi položajem žene u antičkom društvu te opisuje njezinu ulogu u religijskim obredima. Govori se o gotovo svim aspektima ženinog života ili onima koji su se u to vrijeme smatrali važnima. Opisuje se položaj žene u odnosu na muškarca te objašnjavaju stavovi muškaraca u odnosu prema ženama i koliko su oni djelovali na njihov društveni status. Na temelju relevantne literature govori se o obrascu ženina života, sve od djetinjstva do njezine uloge u braku i odgoju djece. Također se opisuje njezin svakidašnji život te koje su bile njezine obveze kao žene i majke. Pojašnjava se što je to još činilo njezinu svakodnevicu osim obiteljskih obveza te se govori o obredima i kultovima u koje su žene bile uključene, koje su božice najčešće štovale i zašto. Donosi se opis pojedinih obreda i pojašnjava njihova važnost za život tadašnje žene. Osim uzornih žena koje su se živjele povučenim životom bilo je i onih koje su se morale boriti za egzistenciju na sve načine. Stoga, kako bi se dobila potpunija slika i raspon društvenih uloga koje su žene nosile, spominju se i žene sa same margine društva, kao što su kurtizane. Na primjeru pojedinih mitskih priča, književnih djela te drugih zapisa i načina prikazivanja žena iz toga vremena nastoji se dobiti opći stav koji su ljudi antike imali prema ženama.

KLJUČNE RIJEČI: žena, antika, društveni položaj, religija

SADRŽAJ

Sažetak2
1. Uvod.5
2. Stav o ženi u antici i njezin društveni položaj.7
2.1. Žena kao prijetnja muškarcu i kontrola nad njom.7
2.2. Prikaz kroz mit10
2.3. Žene u Rimu.12
3. Djetinjstvo i djevojaštvo.15
3.1. Rođenje i sudbina neposredno nakon rođenja.15
3.2. Sazrijevanje.17
4. Brak i majčinstvo.20
4.1. Stupanje u brak.20
4.2. Ženina uloga u kućanstvu.23
4.3. Rimski brak.25
4.4. Majčinstvo i spriječavanje trudnoće.28
5. Religija i žene.30
5.1. Važnost prisustvovanja kultu.30
5.2. Javne religiozne uloge djevojaka i adolescentica.32
5.3. Slavljenje božice Atene.36
5.4. Artemida.38
5.5. Ostala božanstva, rituali i njihova vezanost za žene.39
5.6. Žene i štovanje božanstava u Rimu.43
5.7. Svećenice.46
5.8. Prinošenje darova božanstvima.49
5.9. Predmeti koji su se prinosili i razlozi darivanja božanstava.51
6. Prikaz žene kroz onovremenu umjetnost.55
6.1. Prikazi na antičkim vazama.55
6.2. Književnost i žene.56
7. Žene kurtizane u antici.59
7.1. Podaci u antičkim izvorima.59
7.2. Šale i dosjetke.60
7.3. Izgled i ponašanje.61
8. Zaključak.64

Popis priloga.66
9. Literatura.67

1. UVOD

Tematika rada je vrlo široka i nastoji se istražiti kako je u razdoblju antike izgledao svakodnevni život jedne žene, kako ga je doživljavala i što joj je bilo važno. Relevantna literatura domaćih izdanja o toj problematici poprilično je škrta pa je bilo potrebno konzultirati inozemna izdanja koja daju puno više informacija. Zbog opsežnosti rada nastojalo se uključiti one aspekte života koji će najbolje predočiti ulogu žene u antičkom društvu. Većina se teksta odnosi na ženu u antičkoj Grčkoj s naglaskom na klasični period, a pojašnjava se i njezin život u vrijeme Rima, poglavito Rimske Republike te se nastoji usporediti položaj žena u obim društvima.

Rad se sastoji od devet poglavlja, a nakon početnog uvoda nastoje se pojasniti ključni stavovi koji su obilježili položaj žene antičkoga razdoblja. Objašnjava se odnos prema ženama proizašao iz tog općenitog stava prema njima te donose mitološke predodžbe žene. U zadnjem dijelu drugoga poglavlja pojašnjava se položaj rimske žene u odnosu na grčku. Opisuju se njihove životne navike te uspoređuju životne slobode i prava. Treće poglavlje se bavi tijekom života, odnosno ustaljenim obrascem koji je svaka mlada žena morala proći. Prikazuje se njezin položaj od samoga rođenja te kako je i na koji način bila prihvaćena u obitelji. Pojašnjava se koje je uloge na sebe preuzimala tijekom odrastanja i s kojim se izazovima morala suočavati tijekom djevojačke dobi. Četvrto poglavlje posvećeno je jednoj od najvažnijih uloga antičke žene, one supruge i majke. Opisuje se važnost braka, način na koji su se donosile odluke o stupanju u brak i informacije o samoj ceremoniji. Također se opisuje što je bila njezina zadaća nakon udaje i što se od nje očekivalo u novom kućanstvu. Donose se podaci i o načinu sklapanja brakova kod Rimljana, običaje vezane uz to i na što se ponajviše pri tome obraćalo pažnju. Poglavlje se završava opisivanjem majčinske uloge koju su žene preuzimale odmah nakon stupanja u brak. Peto je poglavlje najopsežnije, ali i sadržajno značajno jer opisuje religijsku ulogu žene antičkog svijeta, ulogu koja je činila odmak od njezine svakodnevice i bila joj potpuna suprotnost. Govori se o ulogama u kultu koje je preuzimala od najmlađe do zrelije dobi, božanstvima koja je štivala i obredima koje je održavala. Pojašnjava se uloga i važnost žene na religijskom polju, opisuju se službe koje je mogla obnašati, s naglaskom na onu svećeničku, te pojašnjava navika prinošenja darova božanstvima. Šesto poglavlje bavi se prisutnošću žena u umjetnosti kao važnog objekta inspiracije umjetnika s naglaskom na brojna slikarska ostvarenja na vazama. Također se daju opisi ženskih karakteristika kako ih daju određeni pjesnici, a na primjeru Sapfe potvrđuje se da su i same sudjelovale u stvaranju umjetničkih ostvarenja. Na kraju, točnije u sedmom

poglavlju, govori se o ženama sa same margine društvene ljestvice, kurtizanama. Pojašnjava se način na koji su utjecale na društvo i stavu koje je društvo imalo o njima. Opisuje se njihov izgled, ponašanje, način govora i hoda. Nakon zaključnog dijela naveden je popis priloga i korištene literature.

S obzirom na manjak informacija, točnije njihovu raspršenost u različitim izvorima, rad je imao za cilj pokušati skupiti one podatke koji se bave životom jedne prosječne žene iz vremena antike. Željelo se približiti njezinu svakodnevicu i uloge koje je na sebe preuzimala, a koje su često zanemarivane.

2. STAV O ŽENI U ANTICI I NJEZIN DRUŠTVENI POLOŽAJ

Antika je razdoblje u kojemu ženina emancipacija i borba za njezina prava nikako nisu dolazile do izražaja. Iako, primjerice, atensko društvo promatramo kao snažno demokratsko, napredno s razrađenim zakonima i dodijeljenim ljudskim pravima ipak je ono u tom smislu bilo vrlo jednostrano. Sam pogled na život robova jasno oslikava tu situaciju. Reklo bi se kako je to uobičajeno za jedno robovlasničko društvo, ali ni položaj žena nije bio mnogo bolji, one nisu uživale većinu prava te se nisu niti smatrale punopravnim građanima. Blagodati tadašnje demokracije njih, čini se, nisu mnogo doticale. Ovdje će biti riječ o općim stavovima i položaju žene za vrijeme antike. Također se nastoji prikazati kako se ta slika ogleda u mitu koji je također imao svojevrstan utjecaj na razvoj ženina položaja, imidža u društvu i reputaciju te koliko joj je to sve olakšavalo ili točnije, otežavalo svakodnevni život. U usporedbi s grčkim stvari su u rimskom periodu pomalo krenule na bolje. Iako nije imala puno više prava ženin se položaj pomalo počeo mijenjati o čemu će također biti riječi.

2.1. ŽENA KAO PRIJETNJA MUŠKARCU I KONTROLA NAD NJOM

Od pradavnih vremena razvijala se mizoginija, animozitet prema ženama. Ne govori se tu toliko o patologiji animoziteta koliko o odnosu prema ženama koji podrazumijeva njihovu podređenost te se na njih gleda kao na manje sposobne ili čak manje vrijedne u mnogim aspektima života. Zbog takvog stava prema ženama dolazi do konflikata i rodnih devijacija. Ženina je sudbina sve do današnjih dana bila podređenost muškarcu. Patrijarhalno društvo, kroz povijest prisutno u svim sferama života, smještalo je žene na dno društvene ljestvice. To nalazimo i u grčkom mitu o prvoj ženi Pandori, koju je Zeus zajedno s kutijom zala dao ljudima. Ona je tu kutiju otvorila i postala uzrokom svih zala na svijetu te se na neki način zbog toga smatralo kako sve žene nose dio krivnje (kao i u kršćanskoj tradiciji).¹

Grčki pogled na ženu pokazuje kako su vjerovali da ona predstavlja prijetnju muškarcu, njegovom životu, duševnom zdravlju i čitavom muškom poretku. Tako su i demoni koji progone svoje žrve (Furije) ili koji zaposjedaju razum uvijek u ženskom obliku. Kroz taj strah od žene kao prijetnje muškarcu razvila se jaka društvena kontrola nad njom. Pogotovo je to bilo u Ateni, žene nisu imale kontrolu nad svojim životom i brakom, one su bile samo

¹ Danijel Berković, „Od mizoginije do kulta: Etiološko čitanje Postanka 3“, Kairos:Evandeoski teološki časopis, god. 5., br.2, Zagreb, 2009. str. 309.310.

prijenosnice imetka s oca na muža te nisu imale nikakvu moć nad tim imetkom. I same su smatrane imovinom.² Žena je bila potpuno isključena iz javnog života. Bile su joj uskraćene sve aktivnosti vezane uz to, nije imala pravo glasa, pojavljivanja na sudu ili sudjelovanja u javnim debatama. Nisu smjele niti prodati zemljište ili trgovati na tržnici (gdje se radi o više od jedne medimne ječma, to je inače bio iznos koji je ograničavao i dječje trgovanje).³

Primjerice Ksenofont, Katon i Plutarh pišu o „problemu žene“ koji ih posebno zabrinjava. Ono što je zajedničkom njihovom mišljenju je stav koji kaže kako je žena stvorena samo za kućanske poslove, slabija je pa su je stoga bogovi smjestili u kuću i za nju je časno da tamo ostaje, a ne da hoda naokolo. Također drže da je ženu je potrebno imati na uzdi i nikako joj dopustiti jednakost i slobodu jer bi one samo htjele gospodariti muškarcima. Ako se prema njoj išta i osjeća to nikako nije ljubav jer jedina prava ljubav je ona koju pobuđuju dječaci.⁴

Situacija je bila nešto drugačija u Sparti. O prilikama u Sparti saznajemo upravo od Atenjana koji su se sablažnjavali nad položajem spartanske žene koja je mogla sudjelovati u javnom životu i u nekim stvarima bila ravnopravna muškarcima. U Ateni se takvo što, gdje se ime žene nije spominjalo u javnosti, nije moglo ni zamisliti.⁵ Spartanske žene nisu bile skrivane i nisu živjele haremskim životom. Od ranoga djetinjstva sudjelovale su na iscrpljujućim fizičkim treninzima zajedno s dječacima. Takvo postupanje ih je naučilo jednostavnom životu, a čak je i njihov govor bio jednostavan te nisu govorile više od onoga što je u trenutku bilo neophodno (lakonski govor). Njihove žene nisu tkale i prele vunu, to su za njih radili robovi ili su jednostavno odjeću kupovale na tržnicama. Taj je posao za njih bio potpuno sporedan jer je glavna njihova zadaća, kao i ostalih Spartanaca, bila služenje državi.⁶ Spartansko društveno uređenje odgovaralo je Spartankama, one su bile vrlo ponosne i hvalile su se da su jedine žene koje rađaju *muževe*.⁷

Moguće je kako su i atenske žene kasnije imale više slobode te mogle sudjelovati u javnom životu iz kojega su bile sustavno isključivane. Vjerojatno je to bilo u iznimnim

² Averil Cameron, *Images of women in antiquity*, Billing and Sons Limited, Worcester, 1983. str. 4.

³ Lisa C. Nevett, *House and Society in the Ancient Greek World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001., str. 15.

⁴ Rosalind Miles, *Tko je skuhao posljednju večeru? Ženska povijest svijeta*, Euopapress holding, Zgreb, 2009., str. 100.

⁵ A. Cameron, *Images of women in antiquity*, str. 4.

⁶ Elizabeth Wayland Barber, *Women's work: The first 20 000 years: Women, Cloth and Society in Early Times*, W.W. Norton&Company, New York, 1994., str. 281.

⁷ Vojtech Zamarovsky, *Grčko čudo*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 157.

situacijama kao što je primjerice vrijeme Perzijskih ratova i 5.st. prije Krista kada je većina muškaraca bila odsutna i na borilištima te su žene morale preuzeti mnoge uloge.⁸

Iako su grčki gradovi-države bili uglavnom demokratska društva, žene su bile zakinite za ulogu sudjelovanja u vlasti jer je ona bila ograničena samo za punopravne građane muškog spola. Supruge i kćeri nisu imale status građanki po svojim pravima te nisu obavljale nikakvu političku ulogu. Ipak, bile su zaštićene od strane zakona te imale određene privilegije. Primjerice, bilo im je dozvoljeno sudjelovanje u nekim religijskim svečanostima i pri tome su imale točno određenu ulogu, pohodile su hramove i prinosile žrtvene darove. Ideal savršene žene bio je taj da ona živi povučenim životom majke i supruge. Tako da se u javnosti pojavljivala samo pri važnim svečanostima, tj. religijskim svetkovinama i pogrebima. Nakon što bi ušle u određenu dob, kada više nisu mogle rađati, žene su vjerojatno imale i veću slobodu kretanja jer njihova osnovna majčinska uloga više nije bila toliko izražena.⁹

Žene u siromašnijim obiteljima živjele su nešto drugačijim životom. Dok su aristokratkinje nerijetko imale sluškinje i ropkinje s kojima su djelile kućanske poslove, siromašne su žene bile prisiljene svakodnevno odlaziti iz kuće i sve poslove obavljati same. Tako su odlazile po vodu, na tržnicu po namirnice, a neke su i same prodavale robu na tržnici. Važna uloga žene u bogatom kućanstvu bila je nadzor robova i svih poslova koji se obavljaju, ali je jedno ipak bilo zajedničko svim ženama bez obzira iz kojeg društvenog sloja potjecale. Primarna njihova uloga i dužnost bila je majčinska, dakle, rađanje i odgoj djece.¹⁰ Iako je njezina glavna uloga bila majčinstvo, ženu su ipak smatrali nečistom. Vjerovalo se kako ona može onečistiti muškarca te je i kao takva predstavljala prijetnju. Postojali su tabui vezani uz menstruaciju i porod i mislilo se ukoliko ženu dotakne u tom razdoblju, muškarac se može onečistiti. Osim toga, držali su da nakon spolnog odnosa sa ženom ne treba ulaziti u hram.¹¹

Kojoj god društvenoj klasi pripadala ona svejedno nije smjela sudjelovati u radu skupštine, sudjelovati u javnim službama (osim za potrebe kulta) ili sklapati pravne ugovore. Žene su imale svoga *kyrios*a, odnosno gospodara ili skrbnika, koji je najprije bio otac, a kasnije je to postajao muž. On bi se brinuo za nju. Kao što je spomenuto, smjele su sudjelovati u religijskim svečanostima, ići u kazalište, ali nisu smjele sudjelovati u sportskim igrama. Primjerice, na Olimpijskim igrama mogli su sudjelovati svi slobodni Grci ukoliko se nisu ogriješili o zakone i ako su položili prisegu da će se boriti časno. Dok su muškarci,

⁸ L. C. Nevett, *House and Society in the Ancient Greek World*, str. 10.

⁹ Emma J. Stafford, *Stara Grčka: Velike civilizacije; život, mit i umjetnost*, 24sata, Zagreb, 2008., str. 32.

¹⁰ Isto, str. 33.

¹¹ A. Cameron, *Images of women in antiquity*, str. 6.

slobodni i robovi, mogli biti u gledalištu i promatrati Igre, ženama ni to nije bilo dozvoljeno. Samo je Demetrinoj svećenici bilo dozvoljeno natjecanje.¹²

Kada god bi izlazila iz kuće, a takvi su trenuci bili rijetkost, žena bi morala imati pratnju, barem robinju, ali nikako sama. Imala je samo osnovno obrazovanje, a glavna briga bila joj je skrb o kućanstvu. Muža joj je uglavnom odabirao otac, što ne znači da se isključivo vodio za materijalnim interesima, ne obazirući se na njezinu volju, jer postoje podaci o iskrenoj bračnoj ljubavi i harmoniji.¹³

2.2. PRIKAZ KROZ MIT

U mitu žene se promatra s triju aspekata: prvi je božanski gdje važnu ulogu igraju ženska božanstva, točnije njih šest; Hera, Atena, Artemida, Demetra, Afrodita i Hestia. To su glavne božice, one olimpske, naravno tu je još niz nižih božica ili onih koji su s njima u vezi (npr. Muze). Drugi je ljudski aspekt gdje se žene promatraju kao pripadnice različitih društvenih klasa. Ipak mitovi najčešće spominju one žene iz najviših slojeva društva kao što su princeze i kraljice. Tako su nam svima poznate priče o Heleni ili Elektri. Na trećoj razini je žena čudovište, dakle pola žena, a pola životinja kao što su sestre Gorgone ili Sfinga. Moćne žene sa zlatnim krilima, zmijskom kosom i dugim očnjacima koje kažnjavaju pogledom.¹⁴ Meduza je bila jedna od triju Gorgona, sestara čudovišta, koje su bile gotovo neuništive i živjele negdje na dalekom otoku. Mora da je i sama pomisao na te krilata čudovišta kod tadašnjih ljudi izazivala strah, što jasno govori o osjećajima prijetnje i straha koje su možda gajili prema ženama. Ipak imale su takve čudovišne žene i važnu zaštitničku ulogu, vjerovalo se kako drže neprijatelja podalje ili tjeraju zloduhe.¹⁵

Zapravo je svojevrsan paradoks to da društvo u kojemu žena ima nizak društveni status iznimno štuje upravo ženska božanstva. Pretpostavka je kako je prije dolaska Grka na današnje grčko tlo na tom području živio narod kojemu je primarna bila poljoprivreda. Zbog toga se iznimno štovao kult božica koje su povezane sa zemljom i plodnošću. Grci su, s druge strane, sa sobom donijeli i snažna muška božanstva koja su se tijekom vremena izmiješala s božanstvima domaćeg stanovništva i stvorile jedan sasvim nov sustav božanstava. Drugi čak to objašnjavaju ranim matrijarhatom, vladavinom žena i poštivanjem božice Velike Majke (Kreta, Cikladi). Zapravo ne postoje čvrsti dokazi da je matrijarhat ikada postojao u povijesti,

¹² V. Zamarovsky, Grčko čudo, str. 132.

¹³ V. Zamarovsky, Grčko čudo, str. 365.

¹⁴ Sue Blundell, Women in ancient Greece, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1995., str. 17.-18.

¹⁵ V. Zamarovsky, Grčko čudo, str. 60.

a ako jest vjerojatno to seže u vrijeme kamenog doba. Žena se identificira s divljinom prirode, naime, vjerovali su kako je žena u nekakvom savezu s prirodnim silama, jer je ona ta koja može rađati i dati život. Time je smještaju negdje izvan granica svakidašnjeg i nečega što muškarac može kontrolirati.¹⁶

U Ilijadi pronalazimo jedan prikaz žene gdje se radnja okreće oko svađe zbog mlade robinje. Tu također dolazi do izražaja ženina pokornost i nemogućnost odabira. Zarobljene mlade žene koje predstavljaju plijen požude svojih gospodara moraju ostati s njima, pripasti im iako su često oni bili krivci za smrt njihovih muževa ili čitavih obitelji. Žena u herojskom vremenu ponešto se razlikovala od žene iz klasičnog perioda. Uživala je veće poštovanje, ali je za svoga muža ona ipak bila samo majka njegove zakonite djece i glavarica robinja u kući. Tada je muž mogao imati uz onu zakonitu i nekoliko nezakonitih žena. Kao što se na viteškim natjecanjima moglo dobiti vrč, konja ili nešto slično, moglo se za nagradu osvojiti i ženu. Homer im u svojim epovima ipak daje osjećajan i nježan duh. Tako je primjerice u Odiseji Penelopa prikazana kao uzor bračne vjernosti čije su karakteristike mudrost i snažan osjećaj osobnog dostojanstva.¹⁷

Hesiod, s druge strane, naziva žene prelijepim zlom, a uspoređuje ih i s trutovima u košnici koji čekaju da ih se nahrani. On piše kako one po cijele dane ostaju u kući, dok vrijedne pčele (muškarci) rade i privređuju.¹⁸ Kada piše o stvaranju prve žene opisuje je kao načinjeni objekt, lijevan od gline, poput stvari, kakvog keramičkog vrča koji je predan muškarcu. Muškarac je prima kao besplatan dar, ali s njome dobiva i njezine karakteristike kao što je primjerice njezina mogućnost obmane. Žena je tu prikazana samo kao puka slika, zamka koja u svojim grudima nosi laži i obmane. Unatoč svemu muškarac treba potomstvo koje će nastaviti lozu i brinuti se o njemu pod stare dane. Razlog je to zbog kojeg ženu treba pretrpjeti. To kako je bila dar koji je donio mnogo nesreće, bila je zapravo varka jer su ljudi dobili vatru i privilegije pri žrtvovanju i zato im ju je Zeus poslao. Morali su je prihvatiti jer bi inače došlo do kraja ljudske vrste, a time su morali prihvatiti i nesreće koje nosi. Ženina ljepota, držalo se, samo je krinka koja prekriva beznačajnu unutrašnjost.¹⁹ U mitovima su prikazivane i kao doista strašne tvorevine. Opisivane su kao gramzive prema nakitu i imovini koja donosi propast cijeloj okolini, kao u slučaju Erifile, ili kako zbog neuzvrćene ljubavi

¹⁶ S. Blundell, *Women in ancient Greece*, str. 17.-18.

¹⁷ Milivoj Sironić, *Rasprave o helenskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995., str. 30.-36.

¹⁸ John Patrick Sullivan, *Women in the ancient world: the Arethusa papers*, SUNY Press, Albany, 1984., str.79.

¹⁹ S. Blundell, *Women in ancient Greece*, str. 23.-25.

smišljaju različite osvete i mnoge užasne stvari. Nekada su to majke koje su ubile svoje kćeri ili supruge koje su ubile svoje muževe.²⁰

Osim toga, ženina se narav ponekad opisuje pojmom *metis* koji kao opća imenica može imati više značenja. Kada se njome opisuje ženu onda se misli na domišljatost i lukavstvo koje zapravo graniči s nepoštenim lukavstvom, perfidnom laži i podmuklošću čime se inače samo i služe žene i kukavice. Kao vlastita imenica to se odnosi na božicu Metidu, Okeanovu i Tetidinu kći, prvu Zeusovu suprugu. Naime, on ju je progutao i tako u sebi zarobio metis koji ga je na taj način prožeo i ne dopušta da ga išta svrgne.²¹ Metida je tako ostala zarobljena i pod vlašću muškarca, kao što su to bile i sve žene antičkoga društva zarobljene u kućanstvu i žive haremskim životom. Jednako kao što je Metida bila važna za Zeusa jer bez njezine pomoći i lukavstva on ne bi ostvario vrhovnu vlast tako je i žena važna za muškarca i obitelj jer mu ona opskrbljuje potomstvo i omogućava nastavak njegove loze.

2.3. ŽENE U RIMU

Rimski je svijet bio strogo patrijarhalan i žene su bile podređene u odnosu na muškarce. Usprkos tome imale su veća zakonska prava od žena u Grčkoj te su u nekim slučajevima mogle imati i jak utjecaj. Djevojčice su kao i dječaci do dobi od jedanaest godina učile čitati, pisati, računati. Uglavnom su ih roditelji slali učiteljima na nauku, a imućniji građani su mogli zaposliti roba, učenog Grka, radi poučavanja njihove djece. Dok su u dobi od jedanaest godina dječaci nastavljali školovanje kod drugog učitelja djevojčice su ostajale kod kuće i učile stvari važne za kućanstvo; pletenje, tkanje, kuhanje, kako donijeti vodu, zapovijedati robu, ukoliko je, naravno, kućanstvo bogato i posjeduje ga.²²

Također se, kao i u Grčkoj, mislilo kako su mlade djevojke slabe, ranjive i da ne mogu kontrolirati same sebe u godinama kada postanu zrele za rađanje, dakle nakon nastupanja menstruacije. Vjerovali su kako djevojke svoju seksualnost ne mogu kontrolirati i da su vrlo podložne lakomislenom stupanju u seksualne odnose te su ih tada posebno nadgledali i kontrolirali. Smatrali su kako je ta njihova želja opasna i da je to nešto animalno u ženi, a nikako ljudsko.²³

²⁰ Jacob Burckhard, Povijest grčke kulture, Knjiga prva, Prosvjeta, Zagreb, 2001., str. 540.

²¹ Marcel Detienne, Jean Pierre Vernant, Lukava inteligencija u starih Grka, Naklada MD, Zagreb, 2000., str. 53.

²² Tony Allan, Stari Rim: Velike civilizacije; život, mit i umjetnost, 24sata, Zagreb, 2008., str. 56.

²³ Eva D'Ambra, Roman women, Cambridge University Press, Cambridge, 2007., str. 6.

Udane žene smjele su napuštati kuću i imale su nešto veću slobodu nego Grkinje, ali ipak nikada nisu smjele napuštati kuću bez vela ili marame. Veo je bio znak vlasti nad njima. Udane žene ili *rice* ako bi napustile kuću bez marame bile bi primorane na razvod. S druge strane, mlade je djevojke nisu morale nositi jer udana žena predstavlja prisvojenu ženu, ona je pokrivena i skromna. Sve njezine atribute, njezino tijelo i kosu kao predmete kušnje za muškarce treba zaogrnuti.²⁴

Muškarci Rima očekivali su od svojih žena poslušnost te se smatralo kako je njihova temeljna uloga gradnja doma. Čini se da je to bilo neusklađeno sa ženskim stavovima o tome. Žene po zakonu nisu imale velika prava te tako nisu mogle steći utjecajan položaj. Kao neudane djevojke bile su potpuno u vlasti svojih očeva, a udajom su padale pod muževo skrbništvo. S vremenom su udane žene dobivale veća prava tako da su u doba kasne Republike imale pravo zadržati kontrolu nad svojom imovinom. Iako je muž bio taj koji je imovinom upravljao, ona je ipak bila njezino vlasništvo. Ako ih uspoređujemo s Grkinjama, Rimljanke su ipak imale puno veću slobodu kretanja i izlaženja iz kuće, tolerirao im se odlazak u trgovinu, kazalište i slično.²⁵

Za razliku od žena iz srednjih slojeva društva, one koje su pripadale visokom rodu često su se puno više emancipirale te su čak ponekad zauzimale visoke društvene položaje i bile krajnje cijenjene.²⁶ Mnoge su tadašnje žene iz viših slojeva društva bile školovane, sposobne i promišljene i često su svojim stavovima utjecale na sinove i muževe. Osim što su bile lijepe i dotjerane često su znale svirati liru, bile su upućene u nauke, razumjele geometriju i slušale filozofske rasprave. Imale su katkad veliku moć, nekada bile i financijski neovisne jer su osim miraza mogle imati i nešto ušteđenog novca. Bile su dobročiniteljice, podizale spomenike i građevine, kupelji, hramove i sl. Primale su i počasti.²⁷

U najgorem položaju bile su obespravljene žene, odnosno ropkinje. Njihov je položaj bio jednostavno izvan zakona i one su trpjele često najgoru sudbinu. Bolje su prolazile one koje su radile kao sluškinje u bogatim kućama. Tamo se prema njima uglavnom dobro postupalo, iako su ih gospodarice često maltretirale ukoliko nisu bile zadovoljne njihovim radom. Ropkinje su smatrane vlasništvom svojih gospodara te su često doživljavale seksualno napastovanje i malteriranje što se zakonski nije moglo sankcionirati. Ukoliko su radile u

²⁴ Michelle Perrot, *Moja povijest žena*, Ibis grafika, Zagreb, 2009., str. 62.

²⁵ Isto, str. 62.

²⁶ T. Allan, *Stari Rim: Velike civilizacije; život, mit i umjetnost*, str. 66.-67.

²⁷ James Donaldson, *Woman: Her Position And Influence in Ancient Greece And Rome*, Kessinger Publishing, Co, Kila, Montana, 2005., str. 120-121

gostionicama i tavernama često su trpjele istu sudbinu od gostiju koji su smatrali kako je davanje seksualnih usluga njihova zadaća.²⁸

Žene staroga Rima bile su svjesne mogućnosti da se umiješaju i bore za svoja prava kada bi se koji zakon ticao njih. Nisu se ustručavale istupiti iz svakodnevice kako bi se zauzele za sebe. Primjerice, 215. god. pr. Kr. predložen je zakon prema kojemu nijedna žena ne bi smjela posjedovati više od pola unce zlata. Također bi im bilo zabranjeno nositi šarenu odjeću i voziti se u kočiji unutar grada Rima ili u drugim gradovima, koji su okupirani od strane Rimljana, ili milju od njih, osim ako je riječ o nekim religijskim svečanostima. Žene su bile posebice ogorčene na taj zakon i vjerojatno su se žalile u privatnosti svojih domova, ali nakon što su dva tribuna predložila ukinuće tog zakona problematika je poprimila šire razmjere. Žene su se žalile i davale sve moguće argumente ne samo muževima i sinovima nego i svim muškim rođacima i prijateljima koji su imali pravo glasa. Čak su izlazile na ulice, sastajale se, obraćale nepoznatim ljudima sa svojim argumentima, išle su aristokraciji, pretorima, konzulima. Naposljetku su žene uspjele dobiti što su htjele te Zonaras piše kako su to proslavile radosnim plesom na ulicama.²⁹ Bilo je još takvih javnih istupa žena, doduše oni nisu bili prečesti, ali dovoljno česti kako bi pokazali da su žene dovoljno odlučne da istupaju u ime svojih interesa. Iako su bile ograničavane od strane muškaraca i svedene uglavnom na ulogu supruge i majke, žene staroga Rima ipak su se ponekad znale izboriti za svoj položaj u društvu.

²⁸ T. Allan, Stari Rim: Velike civilizacije; život, mit i umjetnost, str. 66.-67.

²⁹ J. Donaldson, Woman: Her Position And Influence in Ancient Greece And Rome, str.100.-102.

3. DJETINJSTVO I DJEVOJAŠTVO

Jednom od najvećih nesreća u stoljećima antike smatralo se rođenje kćeri. Ne samo da se na njih gledalo kao na slabije i ranjivije od dječaka nego se također vjerovalo kako ih se othranjuje da bi jednoga dana napustile roditeljski dom. Držalo se kako su djevojke tijekom života vrlo malo pridonosile očevoj kući. Otac je bio taj koji je imao vlast i moć nad novorođenom djecom, mogao je odlučivati o njihovu životu i smrti. Kakva je to sudbina mogla zadesiti dijete, pogotovo žensko, nakon rođenja te kako su živjele mlade djevojke Grčke i Rima opisano je u sljedećem poglavlju.

3.1. ROĐENJE I SUDBINA NEPOSREDNO NAKON ROĐENJA

Problemi vezani uz žene, smatralo se u klasičnoj Grčkoj, počinju već začecem. Držali su ženski plod puno ranjivijim, toplijim i fluidnijim od muškog te su zato pretpostavljali da im treba više vremena da se razviju u utrobi. Primjerice, mislili su kako je ženskom fetusu potrebno 42 dana da se artikulira, dok je muškom potrebno samo 30. Nakon što rodi žena se smatrala zagađenom određeno vrijeme, odnosno dok ne prođe postporođajno krvarenje (hemoragija). Vjerovalo se da za ženu koja je rodila djevojčicu to traje upravo 42 dana, a dok se ona koja je rodila dječaka nakon 30 dana mogla vratiti normalnom životu. Držalo se kako pri porodu dijete majci daje snagu i motivaciju, a kako su ženska djeca smatrana slabijima i neaktivnijima uzimalo se da je njihovo porađanje puno teže i da se javlja puno više komplikacija nego što je to slučaj pri porodu dječaka. Skrbnik novorođenčeta, uglavnom je to bio otac, imao je pravo odlučiti želi li zadržati to dijete unutar svog kućanstva i odgajati ga ili će ga izložiti, ali ne da bi ga ubio. Tim izlaganjem zapravo su vjerovali da djetetovu sudbinu stavljaju u ruke bogova, a u slučaju smrti obitelj je bila oslobođena svake krivnje. Ukoliko bi neka osoba pronašla dijete ona ga je mogla uzeti za sebe.³⁰

Čini se kako je udjela u tome imao pesimistički pogled na život i sažaljenje prema djetetu. Tako su postupali s njima jer su vjerovali da će im život biti pretežak i da neće doživjeti ništa lijepo. Dijete će samo patiti ako u kući već ima previše djece ili ako je osuđeno na život u siromaštvu. Pogotovo su ga žalili ako je bilo nakazno, sakato ili djevojčica. U Tebi je to primjerice, bilo zabranjeno, ali je siromašan čovjek mogao dijete donijeti pred predstavnike

³⁰ Nancy H. Demand, *Birth, death, and motherhood in Classical Greece*, JHU Press, Baltimore, Maryland, 1994., str. 5.

vlasti koji su ga prepuštali onome tko bi za dijete nešto malo platio. Zatim bi to dijete bilo odgajano najvjerojatnije za budućeg roba.³¹

Na ljudski život, pogotovo kod ranih Rimljana, nije se gledalo kao na svetinju i zbog toga nisu prezali od njegovog oduzimanja. Jednako kao i kod Grka, ukoliko bi se dijete rodilo deformirano, slabo ili oboljelo od bilo koje bolesti roditelji su imali pravo ubiti ga. Nekad bi dijete bilo ubijeno samo zato jer je žensko ili zato jer obitelj već ima dovoljno djece. Ali prije nego se taj čin obavi došlo bi pet susjeda koji bi pregledali dijete i složili se sa smrtnom kaznom. Nesloga među supružnicima, siromaštvo i čitav niz drugih razloga mogli su navesti roditelje da se riješe neželjenog djeteta. Smrt je bila samo jedna od mogućih sudbina kojima je jadno dijete moglo biti izloženo. Često je mogla biti i milostivija nego završavanje u rukama nekoga robovlasnika. Iako, prema zakonu, dijete rođeno slobodno nije moglo biti prodano u roblje, katkada se ne bi znalo podrijetlo djeteta te ono kasnije nije moglo tražiti svoja prava. Prema navodnom Romulovom zakonu nitko ne smije ubijati djecu mlađu od tri godine. Tijekom te tri godine roditelji mogu upoznati pravu prirodu svoga djeteta, a uostalom, ako su se za dijete brinuli već tri godine ljudi ga neće moći samo tako lako odbaciti.³²

Nije poznato koliko je takve djece pronađeno i u koje su ih svrhe odgajali, oni su mogli biti podizani kao članovi obitelji, ali i kao robovi, prostitutke i sl. Ipak tim izlaganjem nisu prekinute pravne veze između djeteta i njegovog skrbnika te je dijete nakon nekog vremena moglo biti priznato ukoliko ga njegov skrbnik prepozna. Ne zna se je li se očekivalo da djeca tako izložena preminu i koliko ih je umrlo, a može se pretpostaviti da je takvu sudbinu doživjelo više djevočica nego dječaka. Zanimljivo je kako su muškarci u antici kada bi ih se pitalo koliko imaju djece navodili samo broj muške djece ne računajući žensku, što je otežavalo određivanje veličine obitelji.³³

Novorođenčad koju je obitelj odlučila zadržati, posebnom se ceremonijom primala u *oikos* ili kućanstvo. Ono je sadržavalo obitelj, eventualno robove i imovinu i tim ceremonijama dijete bi se uvodilo kao član. To se uglavnom održavalo pet do sedam dana nakon rođenja djeteta, a ceremonija se nazivala *amphidromia*. Uglavnom su tada bili prisutni samo članovi oikosa, a druga rodbina ili prijatelji slali su novorođenčetu darove, dok bi se veliko slavlje za sve priredilo desetoga dana.³⁴

³¹ J. Burckhardt, Povijest grčke kulture, Knjiga prva, str. 561.-563.

³² Frank Richard Cowell, Life in ancient Rome, Penguin, New York, 1976., str. 35.-37.

³³ N. H. Demand, Birth, death, and motherhood in Classical Greece, str. 5.

³⁴ Barbara E. Goff, Citizen Bacchae: women's ritual practice in ancient Greece, University of California Press, Los Angeles, 2004., str. 85.-86.

Kod Rimljana je također postojala takva svečana ceremonija. Ako bi se dijete zadržalo bio bi održan obred kod kuće ili u hramu devet dana nakon rođenja dječaka i osam dana nakon rođenja djevojčice. Tom prilikom dijete bi bilo posvećeno ili pročišćeno i oko vrata bi mu se stavila okrugla ili srcolika amajlija. Amajlija je bila načinjena od zlata ukoliko su roditelji bili imućni ili od kože ako je dijete dolazilo iz siromašne obitelji. Vjerovalo se kako ih to štiti od različitih zala i loših utjecaja te su je dječaci nosili do 14-16 godine, a djevojke dok se ne bi udale. To je samo jedan od običaja koji su Rimljani naslijedili od Etruščana te redovito provodili. Tada bi djetetu bilo nadjenuto i ime. Dječaci su uglavnom dobivali tri imena, prvo *nomen* (ime plemena ili roda), zatim *praenomen* (osobno ime) i *cognomen* (obiteljsko ime). Za razliku od dječaka djevojčicama su se nadjevale ženske inačice muških imena, primjerice Kornelija Scipionia što bi značilo da joj je otac Kornelije Scipion.³⁵

Imena ženske djece kao i način na koji su korištena i u Grčkoj predstavljaju njihov podređeni status. Naime ženska imena često su bila izvedena iz muškog imena ili su predstavljale neke vojne vještine, dok su ponekad nosila imena apstraktnih imenica ili pridjeva kojima se roditelji nadali da će njihova kći biti obdarena, primjerice Makaria što znači sreća. Ta imena obično se koristila samo unutar obitelji dok bi djevojke u javnosti bile poznate samo po očevu imenu. Isti je bio slučaj za udane žene, one su primale muževljevo ime te se na taj način očitavao položaj žene kao muškarčevog imetka.³⁶ U javnosti ih se nije oslovljavalo njihovim imenom, govorilo se o njima kao o nečijoj kćerki ili ženi, a upotreba njezinog osobnog imena značila bi poniženje za nju i njezinu obitelj. Kada bi neki govornik u svom javnom govoru imenovao neku ženu bilo je jasno da namjerno želi osramotiti cijelu obitelj.³⁷

3.2. SAZRIJEVANJE

Djevojke su odgajane unutar oikosa jer se držalo da su tamo najsigurnije i da ih se najlakše moglo nadzirati kako ne bi ugrozile svoju i čast obitelji. Što su manje bile povezane sa svijetom izvan oikosa manje im se šanse pružalo da ukaljaju svoju reputaciju.³⁸ Nisu se formalno obrazovale u školama, barem ne u klasičnom razdoblju, ali su ipak mogle steći

³⁵ F. R. Cowell, *Life in ancient Rome*, str. 36.

³⁶ N. H. Demand, *Birth, death, and motherhood in Classical Greece*, str. 7.-8.

³⁷ Lisa C. Nevett, *House and society in the ancient Greek world*, str. 15.

³⁸ Isto, str. 15.

nekakvu temeljnu naobrazbu. Naime, mogle su naučiti čitati kod kuće od majke ili od robova s kojima su živjeli, a koji su bili pismeni.³⁹

Dječaci su naravno bili u potpuno drugačijem položaju. Njihova se naobrazba prenosila s naraštaja na naraštaj. Ustrajno je njegovano svakodnevno druženje mladeži i odraslih kako bi im bili vodiči, filozofi i prijatelji. Radi toga se i institucionalno poticalo uspostavljanje homoseksualnih veza. U društvu proširenih obitelji u kojem vladaju muškarci takav je sporazum uživao čvrstu potporu muških roditelja.⁴⁰ Dok su mladići, osim što su spavali jedni s drugima, koristili robinje prostitutke, kao i robinje iz očeva kućanstva, ženama su se predbračna seksualna iskustva nastojala spriječiti pod svaku cijenu. Roditelji su tako obvezno u svim prilikama nadgledali i kontrolirali svoje kćeri. Ipak, suprotno tome one su bile javno izlagane u religijskim obredima. Često su bile uključivane u zborove, što je više odlika arhajskog razdoblja, dok se u klasičnom periodu više pojavljuju muški zborovi. Neki autori, kao Platon, prikazuju kor na erotizirajući način, opisuju djevojke koje plesom zavode muškarce koji ih promatraju. Na taj način djevojke pokazuju da su spremne za udaju i reprodukciju.⁴¹

Naravno, opet je primjer Sparte potpuno drugačiji. Tamo su djevojke sudjelovale nage u vojnim vježbama zajedno s muškarcima i cijenio se njihov doprinos u tim aktivnostima. U ostalim dijelovima Grčke one su živjele na domaćinstvima i bavile se poslovima koje su im trebale biti od pomoći kada se jednom udaju. Tako su učile presti, šivati i skrbiti se o djeci na primjeru mlađe braće ili sestara. Neke su čak dobile i temeljnu naobrazbu u obliku pisanja, čitanja i računanja što je bilo praktično pri vođenju kućanstva. Za žene su vjerske svečanosti bile prilika da izađu iz kuće, a mlade su djevojke sudjelovale u obredima kulta. Ali i to je bilo rezervirano samo za nekolicinu njih koje su potjecale iz aristokratskih obitelji.⁴²

Tijekom odrastanja najvažniji, a možda i najstresniji događaj u životu mlade djevojke bila je pojava menarhe ili prve menstruacije. Razlog je taj što se nakon toga držalo da je spremna za brak pošto je postala spremna za reprodukciju. Uobičajeno vrijeme menarhe za tadašnje djevojčice bila je dob oko četrnaeste godine, kada se ona zapravo ne može smatrati psihički ili fizički zreloom. Sama činjenica da je spremna za reprodukciju bila je znak obitelji da se ona seksualno budi te da postoji još veća mogućnost da okalja svoju čast. To bio razlog zašto su upravo u to vrijeme stupale u brak. Bilo je slučajeva kada su djevojčice zaručivane u dobi od primjerice pet godina, a vjenčanje se planiralo za deset. Postoji dokaz o pravnom minimumu s

³⁹ Robin Lane Fox, *Epska povijest Grčke i Rima*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008., str. 153.

⁴⁰ Eric A. Havelock, *Muza uči pisati*, AGM, Zagreb, 2003., str. 12.

⁴¹ B. E. Goff, *Citizen Bacchae: women's ritual practice in ancient Greece*, str. 85.-86.

⁴² N. H. Demand, *Birth, death, and motherhood in Classical Greece*, str. 9.-10.

Krete koji kaže da djevojčice mogu stupati u brak s navršениh dvanest godina, dok se u Sparti opet drugačije gledalo na to. Tamo je djevojka morala biti potpuno fizički i psihički zrela za udaju i rađanje djece. Muškarci su stupali u brak u puno kasnijoj dobi, otprilike oko tridesete godine. To je razdoblje za mladu djevojku bilo posebice stresno jer je nakon što je većinu vremena provodila u kući i bavila se kućanskim poslovima, sada morala sudjelovati u različitim obredima u kojima se uvodi u ženstvenost. Morala je očekivati da će uskoro biti udana te da će na sebe morati preuzeti ulogu majke i voditeljice kućanstva. Upravo su se zbog toga kod mladih djevojaka često javljala depresivna ponašanja, deliriji i suicidalne misli.⁴³

Kada je u Miletu došlo do česte pojave samoubojstava mladih djevojaka činilo se to kao epidemija i mislili su da je zrak bolestan. Djevojke su počele čeznuti za smrću i masovno su se davile, bilo ih je teško spriječiti da počine taj čin. Nakon što su izdali zakon da će se sve udavljene djevojke nage nositi preko agore samoubojstva su prestala.⁴⁴

⁴³ N. H. Demand, Birth, death, and motherhood in Classical Greece, str. 10.-11.

⁴⁴ J. Burckhardt, Povijest grčke kulture, Knjiga prva, str. 567.-569.

4. BRAK I MAJČINSTVO

Stupanje u brak bio je zapravo ritual upravljanja željom, točnije ženinom željom za preljubom jer se na ženu gledalo kao na sklonu preljubu. Ukoliko dođe do preljuba time se dovodi u pitanje čitav sustav nasljeđivanja što kod muškaraca izaziva anksioznost (jedna majka, puno očeva). Brak je tako temelj kontrole i nadgledanja žene. Vjerovali su kako samo dovoljno straha i strahopoštovanja može pomoći ženi da bude dovoljno pametna i ne počini pogreške koje bi mogle ukaljati njezin ugled i ugled cijele obitelji. Čak su i antički medicinari pisali da su ženska tijela puna tekućine koja se puno više oslobađa iz njihovih tijela nego što je to slučaj kod muškaraca i koja kod njih izaziva neiscrpnu seksualnu energiju. Ženina fizička ranjivost može biti dovedena u vezu s njezinom psihološkom labilnošću zbog koje je sklona na preljub. To sve objašnjava stav prema ženi kao prema tjelesnom subjektu od kojega se očekuje da rano stupi u brak te odmah bude spremna na rađanje. Zbog toga je njezina socijalna i psihološka kontrola nad samom sobom ograničena. Njena primarna uloga je rađanje djece te ona nema autoritet nad sobom ili bilo kime drugim. Upravo je zato heteroseksualni brak i patrijarhalno okruženje najbolja sudbina za ženu. Ipak, vjerovalo se, brak nije njezina prirodna sredina tako da ženu treba namamiti u brak i tamo je pripitomiti. Bilo je to daleko od stvarnosti jer su mladenke uglavnom imale oko četrnaest godina te bile dane u ruke dvostruko starijem muškarcu.

4.1. STUPANJE U BRAK

Žene su se u antici udavale vrlo rano, otprilike u dobi od četrnaest godina, a do tada bi se već naučile ponašanju kakvo priliči jednoj ženi. Bile bi naučene govoriti što manje te biti tihe, neuočljive i skromne. Njihovo stupanje u brak objašnjavalo se trima svrhama. Prva je osiguravanje potomaka. To bi značilo da se obiteljska loza nastavlja, a i osiguravala bi roditeljima lagodna starost jer su djeca bila ta koja su se trebala brinuti za njih. Nadalje, bila je važna njezina uloga održavanje doma kao obiteljskog utočišta i briga o robovima.⁴⁵ Ideja braka kao primarno naklone, nježne, odane, prijateljske i ljubavne veze među partnerima zapravo nije bila poznata tadašnjem društvu. Važna je bila imovina i socijalni utjecaj. Grčkom muškarcu nije bilo važno da se njegovi interesi slažu s interesima njegove supruge, ipak to ne

⁴⁵ E. Wayland Barber, *Women's work: The first 20 000 years: Women, Cloth and Society in Early Times*, str. 275.

znači da je ženin doživljaj braka bio turoban i nesretan. Supružnici su mogli, i svakako je to bio slučaj, živjeti u bliskosti i razumijevanju.⁴⁶

Brak je bio nešto na što se gledalo isključivo kao na poslovni sporazum. Uvjet nije bila ljubav ili međusobna naklonost partnera, ali ukoliko se ona s vremenom razvije to je dobro za bračni suživot, iako je bilo slučajeva da se to nikada nije dogodilo. Svi su dogovori oko braka vođeni tajno kako ne bi bila povrijeđena čast obitelji ukoliko bi došlo do javnog odbijanja. Svi su dogovori vođeni između djevojčinog oca i budućeg mladoženje. Muškarci su stupali u brak u dobi oko tridesete godine te su sami išli u potragu za mladenkom. Otac se morao pobrinuti da budući suprug njegovoj kćeri može pružiti dobre životne uvjete i da ona bude materijalno osigurana. Također je bilo važno koliko ženik ima braće s kojima će morati dijeliti imetak te koliko udanih i neudanih sestara. Uglavnom su muškarci odgađali vlastito vjenčanje dok se sve njihove sestre ne bi poustavale i dok za njih ne bi bio osiguran miraz. Također se otac zanimao za kuću i uvjete u kojima će djevojka živjeti i kojim će se poslovima morati baviti. Obraćalo se pažnju i na karakter i obitelj iz koje budući kandidat dolazi te se na taj način određivala visina miraza.⁴⁷

Nakon što su uvjeti dogovoreni postigao bi se sporazum između oca i ženika, a ceremonija u kojoj muškarac obećava da prima djevojku za ženu naziva se *engye*. Pri tome prisutnost djevojke nije bila potrebna, ali je ona svoju privolu davala na slavlju koje se organiziralo za rodbinu i prijatelje. To slavlje nazivalo se *gamos* a označavalo je prelazak iz oikosa oca u oikos muža i njezinog novog skrbnika. Iako se djevojka željela udati i to je bio logičan korak u njezinom životu ipak je to doživljavala kao traumu. Prije svega, njezin budući suprug uglavnom je bio znatno stariji od nje i nerijetko se događalo da ga na vjenčanju prvi puta vidi i ima bilo kakav kontakt s njim. Bilo je dozvoljeno ženiti se i rođacima, ali to djevojci nije puno olakšavalo činjenicu da mora napustiti očev dom i započeti život u stranom oikosu, čak i ako je bila okružena rođacima. Drugi oikosi su se uvijek doživljivali kao neprijateljski te mora da se mlada žena osjećala vrlo nelagodno na početku svoga bračnog života. Sve to nije joj olakšavala činjenica da su je domaćini gledali kao uljeza i stranca. Ipak, djevojka je morala pokazati punu lojalnost svojoj novoj obitelji.⁴⁸

Uz doživljaj vjenčanja i braka vežu se mnoga božanstva kao i mijenjanje ženinog položaja. Stupanjem u brak mijenjalo se njezino mjesto u društvu. Žene su predodređene da budu supruge i majke te kako je to bio jedini njihov životni put ceremonija vjenčanja bila je

⁴⁶ Sian Lewis, *The Athenian woman: an iconographic handbook*, Routledge, London, 2002., str. 175.

⁴⁷ N. H. Demand, *Birth, death, and motherhood in Classical Greece*, str. 11.-12.

⁴⁸ Isto, str. 14.

važna i njoj se obraćalo veliku pozornost. Bio je to prelazak iz djetinjstva u odraslu dob, žena više nije *parthenos* (nevjenčana djevojka, djevica) nego postaje *gyne* (žena i majka). To su bile glavne kategorije u životu jedne žene, iako je postojala i treća, a to je *nymphē* ili žena koja je udana, ali još nije rodila prvo dijete. To je zapravo period kroz koji žena želi što prije proći jer prava *gyne* postaje tek rođenjem prvog djeteta.⁴⁹

Prelaskom u novi *oikos* žena je sa sobom nosila i dio bogatstva iz kuće svoga oca. Taj miraz se uglavnom sastojao od novca u gotovini, pokretnina i ponekada kuće, ali nikada zemljišta. To je bio ženin doprinos u buduće kućanstvo, ali i zalog njezine sigurnosti u budućnosti. Naime, iako je tim mirazom upravljao njezin muž ona je bila vlasnik te u slučaju razvoda, osim ako je bila nevjerna, ili muževljeve smrti ona bi ga dobivala natrag. Bilo je pitanje obiteljske časti da djevojku otpreme što je bogatije moguće, tako da su obitelji često izdvajale od pet do dvadeset posto od cijeloga imetka za miraz. Djevojke koje su dolazile iz siromašnih obitelji koje nisu bile dovoljno imućne kako bi osigurale miraz često su dovodene u rizik da ostanu nevjenčane, ali je ipak bilo slučajeva u kojima im je osiguran pristojan život. Ponekad bi muškarac uzeo za ženu djevojku s vrlo malim mirazom ili bez njega kao znak prijateljstva ili zbog očuvanja časti koja se veže uz njezinu obitelj. Osiguravanje miraza za siromašnu rodbinu, kao i otkupljivanje zatvorenika ili financiranja sahrane za siromašne, bio je znak pobožnosti.⁵⁰

Postoji mnogo atenskih zakona koji reguliraju pitanje braka pa čak i miraza koji nije bio pravni uvjet sklapanja braka. Primjerice, ukoliko dođe do poništenja braka muž je bio dužan vratiti puni iznos miraza ženinom najbližem rođaku, time joj znatno podižući mogućnost za ponovno vezanje u budućnosti. Razvod nije bio podložan nikakvom pravnom procesu, a zbivao se u dvama slučajevima. Prvi je taj da je žena počinila preljub ili je postala *epikleros*, odnosno jedina nasljednica, te je bila primorana udati se za najbližeg rođaka. Na preljub se gledalo kao na javnu uvredu i ženi koja je umiješana u preljub obavezno je bilo zabranjivano svako sudjelovanje u državnim religioznim obredima, a mogao je biti kažnjavao čak i smrću. Dakle, ukoliko bi počinila preljub muž ju je mogao ubiti bez ikakvih sankcija, a ukoliko to ne bi učinio i ako bi ostali u braku za ženu bi najčešće taj brak postao nepodnošljiv.⁵¹ Čak i ako je bila udana žena je zbog manjka muškog potomstva u očevom kućanstvu mogla postati *epikleros*. Kako bi se očuvao *oikos* nakon smrti oca koji nije imao sinova, kći je imala obvezu

⁴⁹Sue Blundell, Margaret Williamson, *The sacred and the feminine in ancient Greece*, Routledge, London, 1998., str. 12.

⁵⁰N. H. Demand, *Birth, death, and motherhood in Classical Greece*, str. 12.-13.

⁵¹E. W. Barber, *Women's work: The first 20 000 years: Women, Cloth and Society in Early Times*, str. 275.

udati se za očevog najbližeg rođaka te bi njezini sinovi naslijedili djedov posjed i time bi se pokušala ispuniti praznina zbog nepostojanja muškog nasljednika.⁵²

4.2. ŽENINA ULOGA U KUĆANSTVU

Za žene uglavnom nije postojao javni svijet, nisu na sebe smjele privlačiti nikakav publicitet i njihov se život odvijao unutar kućanstava. Za razliku od muškaraca koji su imali status građana te zato i privatni i javni život, mogli sudjelovati u vlasti te time imali i više sloboda, žena, bila ona ropkinja ili supruga uglednog građanina, bila je svedena na temeljnu ulogu, a to je bilo majčinstvo.

Kućanstvo ili oikos sastojalo se od kuće, objekata, posjeda i ljudi i životinja koji su živjeli na njemu. Na čelu mu je bio muški posjednik i očuvanje tog kućanstva ovisilo je o daljnjem muškom potomstvu. Svi koji su živjeli na jednom oikosu smatrani su njegovim dijelom, dok se sve druge oikose, kao i ljude koji su tamo živjeli, držalo rivalima čak i ako su između njih postojale rodbinske veze. Stoga, kada bi žena brakom ušla u oikos svoga muža ona bi postala njegov član i time prestala biti član kućanstva kojemu je pripadala od rođenja. Ipak taj prekid nije bio konačan, postojale su i dalje emocionalne veze s obitelji te se žena mogla nakon prekida braka, razvoda ili muževljeve smrti, ponovno vratiti u očevo kućanstvo. Svaki je oikos funkcionirao kao odvojena jedinica za sebe, a odnos s drugim oikosima više se temeljio na suparništvu nego na suradnji.⁵³ Najslabija točka je upravo bila žena jer je morala doći izvana. Svakom je oikosu bilo potrebno muško potomstvo kako bi se nastavio njegov kontinuitet, a samo je žena iz drugog oikosa mogla pomoći u reprodukciji.

Na žene se od njihova rođenja gledalo kao na privremene članove kućanstva koji zahtijevaju mnoge troškove, a na kraju će otići i postati majke drugoga oikosa. Pri tome će odnijeti sa sobom dobar dio bogatstva u obliku miraza. U međuvremenu njihova ranjivost predstavlja stalnu prijetnju za reputaciju i čast očeve kuće te se na njih treba neprestano paziti i promatrati ih. Takvo mišljanje bilo je razlog zašto obitelji često nisu bile presretne kada bi se rodila kći. Naravno, to ne znači da tijekom svoga odrastanja kćeri nisu bile voljene i uživale pažnju svojih roditelja.⁵⁴

Kćeri su bile i korisne u kućanstvu. Primjerice, u siromašnijim obiteljima, mogle su bračnim vezama s imućnijim muškarcima pridonijeti blagostanju. Također, kći je bila sigurnosni faktor za očuvanje oikosa ukoliko nije bilo muških potomaka. Kao što je već

⁵² S. Blundell, M. Williamson, *The sacred and the feminine in ancient Greece*, str. 43.

⁵³ N. H. Demand, *Birth, death, and motherhood in Classical Greece*, str. 1.-3.

⁵⁴ Isto, str. 3.-5.

spomenuto, takva bi kći nakon smrti oca bila proglašena kao epikleros, što bi se moglo prevesti kao nasljednica. To bi osiguravalo njezin brak jer je najbliži muški rođak imao obvezu oženiti je ili ugovoriti brak, a sinovi koje bi u tome braku rodila bili bi nasljednici oikosa njihova djeda. Moguća korist od kćeri kao majčine družbenice ili njegovateljice u starosti nije imala preveliko značenje za grčku obitelj toga doba. Djevojke su relativno rano stupale u brak te majke nisu mogle uživati u svojim kćerima kao odraslim djevojkama s kojima bi se družile ili imale neke zajedničke teme. Uostalom, prema tradiciji i zakonu sinovi su bili ti koji su se trebali brinuti za ostarjele roditelje, a podjelu poslova, društvo i brigu za starce snosila je snaha. Također i snaha je u novu obitelj primana sa zadržkom, naime, iako je donosila miraz i obećanje plodnosti i nastavak obiteljske loze bila je svojevrsni uljez, stranac te im je bilo teško odmah joj dati povjerenje.⁵⁵ Samim time što je žena na nju se gledalo kao na ranjivu zbog čega su je vidjeli kao povećanu prijatnju da se naruši čast određene obitelji.

Oikos, kućanstvo, se opisuje kao ženin okoliš, mjesto gdje ona prirodno pripada. Neki čak nagađaju da ženama nije bilo dopušteno napuštanje kuće. Osim toga i u samoj kući stanovnici su bili podijeljeni prema spolu. Muškarci i žene ne obitavaju u istim dijelovima kuće. Dok žene žive na katu u ženskom dijelu, muškarci su smješteni u prizemlju. Iako se kućanstvo smatralo ženinim okruženjem i muškarac je u njemu igrao svoju ulogu, a to je uglavnom bilo ugošćavanje gostiju, muških naravno, i organiziranje zabava i simpozija, što su uglavnom bile pijanke. Sve su žene živjele odvojene u svom dijelu kuće i tamo su normalno funkcionirale, živjele i radile. Prema nekim arheološkim iskopavanjima zaključeno je da ženske prostorije čak nisu ni fizički bile povezane s muškima, dakle, nije bilo vrata između. One su tako tamo kuhale, odgajale djecu i za ženu je to bio uobičajen život. Muška djeca, nakon što bi malo porasla bivala su odvojena od ženskog dijela kuće i selila se u muški. Tamo su ga otac i muški tutori pripremali za budući javni život.⁵⁶

Iako se drži da žene nisu smjele sudjelovati na simpozijima organiziranim u kući, ne možemo biti potpuno sigurni u to. Naime, postoje oslikane vaze koje prikazuju takve prilike gdje su s muškarcima prisutne i žene te i one piju i družu se. Može biti da te žene nisu njihove supruge nego kurtizane koje su im pravile društvo.⁵⁷ O tome što se događalo u privatnosti doma kada nisu bile organizirane zabave i koliko su vremena zaista muževi i žene provodili skupa ili u odvojenim sobama možemo samo nagađati.

⁵⁵ N. H. Demand, Birth, death, and motherhood in Classical Greece, str. 5.

⁵⁶ Joyce E. Salisbury, Women in the ancient world, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2001., str.140.

⁵⁷ L. C. Nevett, House and Society in the Ancient Greek World, str. 19.

Unutar kuće žena je obavljala različite poslove. Primarna je bila briga o djeci i nadgledanje robova, ukoliko je kućanstvo bilo dovoljno imućno da bi ih posjedovalo, a također su se bavile šivanjem i pređenjem. Prele su i izrađivale odjeću uglavnom za potrebe vlastitog kućanstva. One koje su to radile za novac bile su ili strankinje ili nisu bile u valjanom braku. Uglavnom su to mogle biti oslobođene ropkinje, a bilo je i prostitutki (hetera) kojima prihodi često nisu bili dovoljni za lagodan život pa su izrađivale sitne tekstilne predmete i prodavale ih te tako popravile primanja. Izrađivale su primjerice rastezljive trake za kosu kojima bi dame vezivale svoje kovrče. Osim toga i udovice su bile primorane na tekstilni rad kako bi se uzdržavale.⁵⁸

4.3. RIMSKI BRAK

SLIKA 1, Bračni par, freska iz Herkulaneuma

noći godišnje provede odvojeno od svog muža. Žena je općenito bila tretirana nešto bolje od roba, a mogla je čak biti prodana u roblje. Bila je pod vlašću oca, a kasnije muža te nije bila zaštićena zakonom. Kasnije tijekom Carstva miraz je postao važan i pomogao je da se učvrsti ženin položaj. Bila je na neki način zaštićena, jer ukoliko bi se suprug okrenuo mladim

Od davnina su se u Rimu prakticirale dvije vrste braka, prvi je bio kupnja žene i bio je isprva prakticiran uglavnom među širokim slojevima puka. Drugi je uključivao svečani religijski obred koji su predvodila dva svećenika, *Flamen Dialis* i *Pontifex Maximus*. Tada su mladenci razmijenjivali kolač (vafel) od pšenice i taj je obred podrazumijevao vezivanje supružnika za cijeli život. Takav je oblik braka bio raširen među patricijima. Zaštitnica supruge koja ju je trebala voditi kroz njezin život žene i majke bila je Junona, a na dan vjenčanja prinosila se žrtva i Jupiteru. U vrijeme Carstva postojala je samo jedna vrsta braka, a to je *usus*, čisto građanski brak. Sklapao bi se nakon što su muškarac i žena živjeli kao supružnici godinu dana. Bila je to blaža obveza, žena nije bila pravno vezana ako tri

⁵⁸ E. Wayland Barber, *Women's work: The first 20 000 years: Women, Cloth and Society in Early Times*, str. 278.

ropkinjama ili sluškinjama u kućanstvu ona se mogla požaliti ocu i tako mužu dovesti u pitanje korist od miraza. Razvodi su bili česti i nije bilo neuobičajeno za jednog Rimljanina da se ženi i po tri puta.⁵⁹

U Rimu, na preljube i izvanbračne veze gledalo se s užasavanjem, tako je otac primjerice imao pravo ubiti svoju kći i njezina ljubavnika ukoliko bi ih uhvatio na djelu. Jednako tako muž je imao pravo ubiti ženina ljubavnika, ali i ne i ženu. Očekivalo se da što prije zatraži razvod. Nakon što bi počinila preljub takva se žena nije mogla ponovno udati, ostala bi bez trećine svoje imovine, a mogla je biti i prognana na neki otok. Ako bi preljubnik preživio, također bi ostajao bez svoje imovine, točnije bez polovine, i mogao je biti deportiran na otok, ali nikako na onaj isti gdje je bila njegova ljubavnica. Ovakve su se zakonske odredbe odnosile na razuzdaniji dio rimskog puka, dok je bračni život karakterizirala privrženost koja se da iščitati na dirljivim porukama koje se mogu naći na nadgrobnim spomenicima.⁶⁰

O starosnoj dobi žena pri stupanju u brak, kao i podatke o vremenu smrti i trajanju braka možemo dobiti iz nadgrobničkih spomenika nađenih, iako u malom broju (400), diljem Rimskog Carstva, a to su uglavnom antička Italija te provincijska središta Afrike, Panonije i Dalmacije. Velik postotak njih nađen je upravo na tlu Dalmacije, točnije u Saloni gdje su živjele mnoge obitelji italskog podrijetla, ali i mnogi robovi i oslobođenici. Osim što nam daju neke brojčane podatke iz ovakvih spomenika može se iščitati mnogo o položaju žena, odnosu prema njima, kvaliteti života, braku i sl. Zakonikom iz doba cara Augusta utvrđeni su i minimumi starosti muškaraca i žena pri stupanju u brak, pri čemu je žena smjela biti stara najmanje dvanaest godina, a muškarac četrnaest.⁶¹ Gledajući s današnjih pozicija to su vrlo rane godine, pretpubertetsko doba, ali u ono vrijeme starosna dob žena uopće nije bila važna, drugi su razlozi bili presudni. Primjerice, to je moguće poboljšano materijalno stanje djevojke nakon stupanja u brak, a osim toga time se spriječilo da djevojčice još mlađe stupaju u brak, što se često događalo.

Tada se zapravo smatralo idealnim stupanje u brak nakon prve menstruacije, što se prema izvorima rimskih liječnika (Sorana, Celija, Aurelijana, Vindicijana i Rufa) događalo oko četrnaeste godine. Te rezultate oni izvode na temelju liječničkih pregleda djevojaka iz viših društvenih slojeva, koje su zbog boljih životnih uvjeta, prehrane i slično, ranije ulazile u

⁵⁹ F. Cowell, *Life in ancient Rome*, str. 58.-61.

⁶⁰ T. Allan, *Stari Rim: Velike civilizacije; život, mit i umjetnost*, str. 64.

⁶¹ Marko Sinobad, *Starosna dob žena u vrijeme udaje: primjer antičke Salone*, *Opuscula Arhaeologica Radovi Arheološkog zavoda*, Vol. 29, br. 1, Zagreb, 2005., str. 174.

pubertet. O djevojčicama iz nižih slojeva zna se puno manje. Da je dolazilo do spolnih odnosa s djevojčicama, koje se smatralo ženama jer su u takoj mladoj dobi već stupale u brak, jasno je jer se u spisima liječnika navodi kako iz zdravstvenih razloga nije preporučljiva defloracija prije nastupanja prve menstruacije. Istim zakonikom bilo je određeno i vrijeme zaruka, točnije, ograničeno je na trajanje od dvije godine. Tako se često događalo da djevojčicama od svega deset godina očevi pronađu zaručnika te se u roku od dvije godine planirala svadba. *Sponsa* ili ozakonjeni položaj zaručnice, žena je stjecala nakon službenih zaruka, a bilo je propisano da je zaruke smjela i prekinuti te se vjenčati s drugim muškarcem. Ipak važno je napomenuti da volja i želja za odlučivanjem o budućem suprugu tada nije igrala nikakvu ulogu, sve je posve ovisilo o volji njezinog oca i brak nije mogao biti sklopljen ukoliko otac za to nije dao pristanak. Zakonik kaže kako su djevojke zaručnika mogle odbiti jedino ako je njegov karakter bio loš.⁶² Dok su u nižim i srednjim slojevima razlozi udavanja djevojaka bili materijalne prirode i ovisili o društvenom sloju kojem je djevojka pripadala, u vladarskim obiteljima razlozi su redovito bili političke prirode.

Za razliku od zapadnih dijelova Carstva, u Dalmaciji su djevojke vrlo rano stupale u brak, čak u prepubertetsko doba. Iz podataka na nadgrobnim spomenicima saznaje se da su vrlo rano umirale, točnije u ranim dvadesetim godinama i to u vrijeme najučestalije reprodukcije. Ti podaci ukazuju na kulturne razlike među provincijama Carstva, a time i na razlike u pogledu na bračnu zajednicu. Nikako ne možemo generalizirati i reći da je po tome pitanju stanje bilo jednako u svim dijelovima Carstva. Nisu svugdje primjenjivani ni jednaki zakoni, odnosno u autonomnim zajednicama nisu bili obvezni prihvatiti sve državne zakone. Također bila je moguća preudaja koja nije imala nikave sankcije, a nakon što muž umre žena je morala žalovati deset mjeseci te se nakon toga ponovno smjela udati. Postojala je mogućnost udaje i prije toga roka, ali je onda žena morala prinijeti kao žrtvu kravu zajedno s teletom. Za razliku od toga muževi nisu bili obvezni oplakivati svoje žene i oni su odmah mogli sklapati novi brak.⁶³

Prekid braka nije bio sramotan, jer se brak uglavnom smatrao ugovorom, ali u ranija vremena nije bilo tako, razvodi su učestali od 3. st.pr. Kr. Tako nije bila rijetkost da su i muškarci i žene iza sebe imali nekoliko brakova. Prvi brak je bio onaj u koji je žena stupila u mlađoj dobi pod pritiskom roditelja, ali ako bi došlo do rastave u drugi brak bi stupala isključivo vlastitom voljom i izborom.⁶⁴

⁶² M. Sinobad, *Starosna dob žena u vrijeme udaje: primjer antičke Salone*, str. 174.

⁶³ Isto, str. 181.-183.

⁶⁴ J. Donaldson, *Woman: Her Position And Influence in Ancient Greece And Rome*, str. 120.-121.

4.4. MAJČINSTVO I SPRIJEČAVANJE TRUDNOĆE

Kao što je već naglašeno, djevojke su se u vrijeme antike udavale vrlo mlade. Bilo je važno da fizički sazriju za rađanje. Tada su na sebe prihvaćale najvažniju ženinu ulogu a to je reprodukcija, rađanje potomstva i odgoj budućih građana. Njihov položaj u društvu i opisuje se kroz tu za njih najvažniju ulogu i tu se uvijek stavlja naglasak. Porod je bio ne samo biološki nego i društveni događaj, a uz rađanje su se vezivali rituali i molila božanstva za pomoć, utjehu i ublažavanje bolova.

Žena je bila važna jer bez nje produžavanje obiteljske loze nije bilo moguće, bila je neophodna. Ipak, ona nije bila dovoljno poštovana u društvu, kontrolirana je i ograničavana pri svakome koraku. Na ženu se gledalo više kao na posudu koja je muškarcu potrebna za rađanje njegovog tako željno iščekivanog potomstva, po mogućnosti muškog. Gledalo se na nju kao na plodnu zemlju u koju se zasadi sjemenka, dok će drvo biti od iste vrste kao i sjemenka, a samo će snaga dolaziti iz zemlje.⁶⁵ Upravo zato je otac i bio skrbnik nakon što su se djeca rodila. On je odlučivao o njihovoj sudbini gotovo tijekom cijelog njihovog života.

Kontinuitet obitelji ovisio je o životnom ciklusu žene, a na porođaj se gledalo kao na vrlo opasan proces u kojemu žena riskira svoj život. Ona žrtvuje sebe u korist produžetka potomstva, moguće je kako su zato žene preminule pri porođaju bile slavljene jednako kao i junaci poginuli u bitci. Čini se kako je žena morala preminuti kako bi joj se priznala ta njezina važna uloga. Česti su bili slučajevi da žene uspješno prođu kroz porod, ali ih on toliko oslabi da su kasnije često bile bolesne i iznemogle. Bile su podložne groznicama i različitim epidemijama zbog kojih je i smrtnost bila velika. Problem je bio i u tome što je većina majki bila vrlo mlada i zbog toga su trudnoće bile rizične. Također su trudnoće bile vrlo česte, primjerice začele bi vrlo brzo nakon poroda. Nakon porođaja dijete ostaje majci na brigu. Otac je njegov skrbnik i ima vlast nad njim, ali majka je ta koja ga odgaja i njeguje. Osim toga, njoj pripomažu i druge žene koje žive u kućanstvu.⁶⁶ Primjerice, u Rimu iako su se brinule o djeci, žene nekada nisu same dojile nego su za to imale dojilje surogate, sluškinje ili

SLIKA 2. Mlada žena sa sinom, 410.g.pr.Kr.

⁶⁵ Jorge A. Livraga, *Kazalište misterija u Grčkoj: Tragedija*, Nova Akropola, Zagreb, 2000., str. 149.

⁶⁶ N. H. Demand, *Birth, death, and motherhood in Classical Greece*, str. 121.

robinje. Dojilje su tada bile česte i iako je majčino mlijeko povoljnije za dijete, prizor u kojemu majka sama doji bio je rijedak.

Također su poprilično veliki problem predstavljala izvanbračna djeca. Stoga ukoliko bi žena zatrudnijela s drugim, iako već ima muža, nije bila rijetkost da odglumi mužu da je dijete njegovo ili da pobaci. Ako je majka bila prostitutka najčešći je ishod opet bio pobačaj jer, osim što bi joj to uništilo izvor prihoda, dijete bi zasigurno postalo metek. Naime, izvanbračna djeca kojoj samo jedan roditelj nije punopravni građanin nisu mogla ući u atensko društvo.⁶⁷

U slučajevima kada su se žene odlučivale na pobačaj jer jednostavno nisu željele zadržati dijete ili prolaziti kroz trudnoću, postojalo je više načina na koji su to postizale. Spominje se i kontracepcija toga doba, ali ukoliko ona nije bila učinkovita pribjegavale bi abortivnim postupcima. Možda im je takav način bio lakši nego da se moraju riješiti djeteta nakon što ga već rode. Iz mnogih antičkih djela mogu se dobiti informacije o toj problematici. Čini se da se o tome dosta znalo, ali su ih i tada mučila moralna pitanja i ispravnosti vezano uz to. Jednako tako nje govali su mnoge zablude.

Hipokrat kaže ako se ne želi da žena ostane trudna treba joj dati navlažene bakrene rude veličine graška i ona neće moći zatrudnjeti godinu dana. Krastavac, kornjaš, celer i škorpion navode se kao sredstva koja imaju abortivna svojstva. Plinije Stariji u svojoj *Naturalis Historia* dozvolio si je da umiješa svoje osobne stavove i vrijednosti, nije to rado učinio, ali ipak daje neke informacije o kontracepciji. Spominje svojstva vrbe i topole, a za smreku kaže da je muškarci trebaju utrljati na genitalne dijelove prije spolnog odnosa. Za rutvicu kaže da je trudne žene moraju izbjegavati jer bi moglo doći do smrti fetusa. Također, navodi korištenje neke vrste paprati kao kontracepcije koja ima abortivna svojstva. Sam Plinije bio je protiv korištenja abortivnih sredstava, ali ih odobrava u slučaju kada majke imaju već previše djece te nemaju sredstava za podizanje novorđenčadi. Kaže da trudnica ne smije jesti vodenu mentu osim ako ne priželjkuje smrt fetusa, čak i jedan zalogaj za plod može biti smrtonosan.⁶⁸

Postoje zapisi sa suđenja gdje muž tuži ženu jer je abortirala, ne zna se puno o zakonu, ali čini se kako njezin grijeh nije bilo ubojstvo i to što je dijete lišila života, nego što je oca lišila prava na očinstvo. O rimskom zakonu po tom pitanju zna se malo više. Prvi o tome piše Ciceron koji spominje ženu koja je primila novac kako bi počinila abortus i omogućila

⁶⁷ R. L. Fox, *Epska povijest Grčke i Rima*, str. 153.

⁶⁸ John M. Riddle, *Contraception and abortion from the ancient world to the Renaissance*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994., str. 83.

nekome drugome da postane nasljednik. Toj je ženi suđeno i osuđena je na smrt. Također se navodi u *Digestae* da trudna žena koja se razvela od muža te iz moguće mržnje prema njemu počini abortus, mora biti izgnana.⁶⁹

5. RELIGIJA I ŽENE

Politeistička religija i važnost mnoštva božanstava obilježili su način života antičkih ljudi. Religija je bila važan dio svakodnevice te su mnogi obredi obavljani često i redovito prenošeni na mlađe naraštaje. Bogovima su se žalili, molili im se, prinostili darove, gradili hramove i svetišta, podizali spomenike, ali i priređivali velike svečanosti na kojima su se obavljali obredi u kojima je svatko znao svoju ulogu. Žena, tada potiskivana iz javnog života, tu je imala svoje mjesto. Iako inače nije imala nekakvog utjecaja sada je mogla biti ravnopravna muškarcu ili pri nekim obredima čak i značajnija. Ovdje će se objasniti pri kojim su to obredima žene sudjelovale, koja su božanstva najčešće štovale i u čemu se sastojala njihova uloga povezana s religijom i ritualima kulta.

5.1. VAŽNOST PRISUSTVOVANJA KULTU

Stari Grci kao politeistički narod razvili su mnoštvo vjerskih obreda pri kojima su štivali svoje bogove. Njihovu pomoć tražili su u svim aspektima svakodnevnog života, od uspjeha u bitci, bogate žetve do rađanja zdrave djece. Upućivali su svoje molitve i prinostili darove, a pri tome podsjećali bogove na svoje prethodne darove i obećavali još žrtava u budućnosti. Mislili su kako pojedina božanstva bdiju nad određenim dijelom ljudskoga života i zato su im kao takvima i pridavali veliku važnost.⁷⁰

Iznimku od ženske svakodnevice koju karakterizira ograničen pristup socijalnoj, političkoj i ekonomskoj moći su činili pogrebi. Žene su tamo smjele iskazati svoje žaljenje što im je možda pomagalo da se riješe vlastitih frustracija.⁷¹ Jednako je bilo i s vjerskim ritualima. Jasno je da društvo ne može funkcionirati dobro ukoliko je cijela jedna njegova polovica „nepouzdana“. Zato su postojale situacije u kojima je ženama bilo dozvoljeno pristustvovati nekim obredima i svetkovinama gdje bi one nakratko bile puštene iz te strogo kontrolirane sredine. To je djelovalo poput pozitivnog potkrijepljenja kako bi žene nastavile

⁶⁹ J. M. Riddle, *Contraception and abortion from the ancient world to the Renaissance*, str. 83.

⁷⁰ E. J. Stafford, *Stara Grčka: Velike civilizacije; život, mit i umjetnost*, str. 9.

⁷¹ S. Blundell, M. Williamson, *The sacred and the feminine in ancient Greece*, str. 89.

dobro funkcionirati u svakodnevicu.⁷² Grčke žene, inače u svemu potiskivane, u kultu su mogle vršiti utjecaj na svojega muškarca. To je čini se bilo rijetko područje gdje su žene imale nekakvog utjecaja. One su mogle provoditi mnoštvo posebnih kultova svih vrsta, pa i vlastitim snagama održavati velike, višednevne svetkovine s posebnim misterijama, primjerice atenske Tezmoforije. I u povorkama su se pojavljivale u zbijenoj masi.⁷³

Tijekom odrastanja i sazrijevanja, ali i kasnije u životu djevojke i žene preuzimaju na sebe različite religiozne uloge. U dobi od 7 godina postaje *arrephoros* (dvije djevojčice odabrane za službu u Ateninom kultu), kasnije postaje *aletris*, kada uđe u pubertet oblači žutu odjeću i sudjeluje u obredima posvećenima Artemidi Brauroniji, božici koja je posebice pazila na djevojčice na njihovom putu u djevojaštvo. Nakon menarhe ili prvog menstrualnog krvarenja one postaju *parthenos* (mlade djevice pred udajom). Sad u punoj mladosti i djevičanstvu preuzimaju na sebe ulogu *kanephoros*, nositeljica košara u svetim povorkama. Idu u povorci i pokazuju se građanima, a ukrašene su ogrlicama od smokava koje upućuju na njihovu plodnost.⁷⁴

Za grčke muškarce od krajnje je važnosti bilo da njihove kćeri ostanu djevice sve dok ne stupe u brak, također je bilo važno da se, kada za to dođe vrijeme, udaju i rode djecu. Iako su žene najviše štovale božice s Olimpa, može se reći kako im one u tome nisu bile uzor. Božice koje su se zaklele na djevičanstvo time odbijaju ulogu koju je grčko društvo ženi dodijelilo kao najvažniju, dok one dvije koje su ostvarile majčinstvo ne pokazuju dovoljnu posvećenost vlastitoj djeci. Osim toga, Atena, Artemida, Hera i Afrodita posebno su aktivne i izvan doma što nikako nije u skladu s viđenjem žene kao iznimno skromne i pasivne, koja sve vrijeme provodi unutar kuće, bila ona udana ili neudana. Čini se da su puno značajnije razlike nego sličnosti koje povezuju grčku ženu s božicama koje štuje.⁷⁵

Također, ženama je bilo dano centralno mjesto u nekim državnim kultovima štovanja htoničnih božanstava. Naime, oni su smatrani opasnima, a žene su ih predstavljale u takvim obredima jer su žene ionako bile povezivane s mračnim i zastrašujućim. Muško društvo kontrolira i upravlja ženskom animalnom prirodom (kako je oni vide) koja bi u protivnom bila destruktivna za društvo. Žensko je tijelo i meso više porozno i pogodnije za nastanjivanje demona nego muško. Žene su uglavnom pod zaštitom ženskih božanstava, a ukoliko se radi o posjedovanju od strane muškog božanstva često dolazi do božanskog silovanja, odnosno

⁷² B. E. Goff, *Citizen Bacchae: women's ritual practice in ancient Greece*, str. 83.

⁷³ J. Burckhardt, *Povijest grčke kulture*, Knjiga prva, str. 365.

⁷⁴ Joan Breton Connelly, *Portrait of a priestess: women and ritual in ancient Greece*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 27.

⁷⁵ S. Blundell, *Women in ancient Greece*, str. 25.

muška božanstva redovito imaju spolne odnose sa smrtnicama. To je zapravo projiciranje kontrole muškaraca nad ženama i na božanstva.⁷⁶

5.2. JAVNE RELIGIOZNE ULOGE DJEVOJAKA I ADOLESCENTICA

Parthenoi, neudane djevice koje su služile Ateni i Artemidi na različite načine imale su važnu ulogu u religioznom životu grada Atene. Najčešće su one bile te koje su u vjerskim povorkama i na svetkovinama nosile različite predmete koji su služili za potrebe kulta. Posebno su bile poznate kao kanefore ili grč. *kanephoroi* – nositeljice košara, mlade nevjenčane žene- i kao takve su bile istaknute u ikonografiji Atene, ali i u drugim gradovima. Osim toga, mlade su djevojke svojim plesom i pjesmom zabavljale bogove. Ta je uloga pripadala mladim neudanim djevojkama upravo zato što nisu imale mužve i odgovornosti prema njima. Jer djevojka kada jednom postane suprugom njezina se uloga mijenja i do tada uobičajeno sudjelovanje u vjerskim svečanostima na taj način postaje neprimjereno. Ona tada ima ulogu supruge jednog građanina, a podrazumijeva se i kako više nije djeвица što je bio jedan od uvjeta za ispunjavanje te religijske uloge. Djevičanstvo je bio jedan od faktora sudjelovanja u takvim slavljinama, a čistoća djevojke imala je veliku važnost.⁷⁷

Na Panatenejama, koje su bile najvažnija vjerska svečanost Atene, mlade neudane žene, kanefore, nosile su košare koje su sadržavale predmete potrebne za žrtvovanje, između ostalog žrtveni nož, ječam i vrpcu. Košare su bile načinjene od šiblja ili metala i različitih oblika, od širokih i plitkih do više razrađenih, s velikim ručkama, otvorene i zatvorene, u obliku roga i sl. Kanefore su prikazivane kako ih nose na glavama ili jednostavno u rukama. Nisu uvijek nosači ovakvih žrtvenih košara bile žene. Na oslikanim vazama i sličnim prikazima pojavljuju se i muškarci, radi se o tome da su djevojke tu funkciju obavljale na javnim svečanostima, dok su na privatnim, manjim žrtvovanjima na kojima žene nisu bile prisutne, to obavljali mladići. I Atena i Artemida bile su vječne božanske djevice i kao takve božanski prototipi kanefora koje karakteriziraju njihovu čistoću te su kao takve često i prikazivane.⁷⁸

Ulogu u religijskim obredima imale su i djevojčice. U dobi od sedam do jedanaest godina mogle su biti izabrane kako bi godinu dana živjele na Akropoli i plele peplos za Atenu, kao ritual iskupljenja. Radi se zapravo o tome da se Atena svidjela bogu Hefestu, ali ga je ona oštro odbila. On je ejakulirao na njezino bedro, a ona je obrisala sjeme vunom koju je bacila

⁷⁶A. Cameron, *Images of women in antiquity*, str. 8.

⁷⁷ Isto, str. 8.

⁷⁸ Matthew Dillon, *Girls and women in classical Greek religion*, Routledge, London, 2002., str. 37.-38.

na zemlju i iz koje je bio rođen Erihtonij. Atena je novorođenče povjerila kralju Kekropu koji je imao tri kćeri. On je njima dao kovčeg s novorođenčetom koji nisu smjele otvoriti. Samo je Pandrosa, jedna od triju kćeri odoljela kušnji, dok su preostale dvije Aglaura i Hersa zanemarile zapovijed, otvorile kovčeg i ugledale novorođenče i zmije koje su čuvale dijete te se bacile u smrt sa Akropole. Zato su dvije djevojčice bile birane za ritual pod nazivom *arrephoria* na godinu dana kako bi se na taj način iskupile za pogrešku dviju mitoloških djevoja. Pandrosa kao treća poslušna kći, izbjegla je kaznu i svaki puta kada bi se Ateni ritualno žrtvovala krava njoj bi bila namijenjena jedna ovca. Provodile su i noćne obrede. Morale su nositi tajne predmete koje im je dala svećenica. Predmeti su bili toliko tajni i sveti da ni djevojke niti svećenica nisu znale o čemu se radi. Nosile to od Ateninog hrama do Afroditinih vrtova i natrag. Natrag su nosile neki drugi tajni zavežljaj. Na svom putu morale su proći kroz podzemni prolaz. Predmeti su bili tajni zato jer ih je to trebalo podsjećati na ono što se dogodilo onima dvjema koje su pogledale. To je bilo svojevrsno iskušavanje.⁷⁹

Arrephoria se održavala sredinom ljeta, u mjesecu *skiraphorionu*, krajem atenske godine. Pauzanija također opisuje ovaj sveti tajni ritual i dvije djevice. On opisuje njihov ritual nošenja tajnih predmeta i naglašava da se one, nakon što su godinu dana provele u toj službi i nakon što su obavile ritual, smjenjuju i dovode se nove djevojke koje će služiti sljedeću godinu.⁸⁰

Osim ovoga obreda koji je izravno povezan s mitom postoje i drugi mitovi koji su se prenosili s koljena na koljeno i za koje su se grčke žene morale iskupljivati te su stoga priređivani obredi, obavljani rituali ili prinošene žrtve. Primjerice u zapisima iz 4. stoljeća prije Krista prvi puta se spominju Lokriđanske djevice, dvije djevojke koje su slane u Ilion ili Troju. Mit kaže da je Ajant iz Lokride silovao Kasandru u Ateninom hramu u Ilionu nakon što ju je odvuкао od Ateninog kipa kojemu je bila odana. Ajant je umro na moru, ali je usprkos tome Atena, da bi kaznila Lokridu na njih bacila kugu. Prema savjetu koji je stigao iz Delfa Lokriđani su počeli slati Ateni dvije djevice u Ilion kako bi umilostivili božicu. Unatoč mnogim pokušajima Trojanaca da spriječe njihov dolazak i unatoč raznim mjerama opreza nekoliko muškaraca svake je godine uspјelo neopaženo u grad uvesti dvije djevice. Spominje se termin *anaetea*, što nije potpuno jasno odnosi li se na period jednom godišnje ili jednom u nekom dijelu godine, ali Strabon piše da su parthenoi slane u grad svake godine što se slaže sa zapisima kako je nekoliko muškaraca uspјevalo dovoditi po dvije djevice u grad. Drugi izvori

⁷⁹ M. Dillon, *Girls and women in classical Greek religion*, str. 47.

⁸⁰ Erika Simon, *Festivals of Attica: an archaeological commentary*, The University of Wisconsin Press, Madison, 2002., str. 39.-40.

pišu da su, ukoliko su viđene izvan temenosa, dakle svetog područja hrama, djevice mogle biti ubijene probadanjem ili kamenovanjem. Upravo zato su ih muškarci morali krišom uvesti u grad, ali navodi se kako nije bilo slučaja ubojstava djevice i da su sve uspješno dovedene u hram. Nakon nekog vremena praksa odvođenja djevice je prestala, ali nakon što su lokridanske žene počele rađati djecu s različitim fizičkim deformacijama Delfi su ih ponovno savjetovali da nastave s istim običajem. Kada su zapitali kralja Antigona u koji grad da ih vode rečeno im je neka se za to pobrine sudbina (kocka).⁸¹

Postoji zapis iz 3. stoljeća prije Krista o ovoj praksi tzv. Zapis o lokridanskim djevicama no on sadrži određene poteškoće pri interpretaciji. Bio je to dogovor između grada Narika na zapadu Lokride i Lokridana općenito koji se razlikuje od Antigoneve odredbe o biranju grada pomoću kocke. Ta je odredba zapravo bila poništena obećanjem gradu Nariku različitih ekonomskih i političkih povlastica u zamjenu za opskrbu dvijema djevicama koje su bile slane u Troju. Prema zapisu Narik se obvezao slati dvije djevice svake godine u zamjenu za privilegije dok su roditelji djevojaka primali *tropheiu* ili novčanu potporu, a i same djevojke su dobivale novac za odjeću i uzdržavanje. Spominju se i djevojke koje su služile u prošlosti kako bi se naglasilo da je s poštovanjem i prema njima učinjena pravda, možda je i njima ta služba retrospektivno kompenzirana. Činjenica da se spominju djevojke koje su u prošlosti služile u Troji jasno ukazuje na to da su se one onda nakon godišnje službe vraćale kući.⁸²

Zapis se ne može datirati s potpunom točnošću, ali se sugerira vrijeme između 270. i 230. godine prije Krista prema načinu pisanja slova. Nekada je teško razlikovati pjesničku fikciju od onoga što je u stvarnosti bila praksa. Iako zapis iz Narika i Strabon spominju jednogodišnju službu, kod Likophrona nalazimo tekstove prema kojima su djevice birane pomoću kocke te odvođene u Ilion i tamo ostajale do smrti. Nova djevica bi ih mogla zamijeniti tek nakon njihove smrti. Nisu imale pravo na pravi pokop, bile su kremirane s neobrađenim drvetom, a njihov pepeo se bacao u more. Još jedan autor kojega je citirao Plutarh kaže da su te djevojke tretirane kao robinje, hodale bose i bez prikladne odjeće te su čistile i uređivale oltar/svetište sve do svoje smrti. Smatra se da je ta tradicija trajala 1000 godina, a započela je tri godine nakon prestanka trojanskog rata. Kasnije je služba nastavljena. Postoji vrijeme „pogreške“ kada Lokridani nisu uspjeli poslati zamjene za dvije djevice koje su služile u Ilionu, a Likofronovi detalji o djevicama koje su služile do smrti i čiji je pepeo kasnije bio bačen u more, čini se da je samo uljepšavanje te greške. Polibije ovu

⁸¹ M. Dillon, *Girls and women in classical Greek religion*, str. 63.

⁸² Isto, str. 64.

tradiciju spominje tijekom 2. st. pr. Kr., ali kao praksu iz prošlosti, dok je Strabon u 1. st. pr. Kr. svakako smiješta u prošlost kao nešto što se više ne prakticira.⁸³

Postoji još jedan mit koji objašnjava neke vjerske obrede koje su žene provodile u antičkoj Grčkoj. Ikara je Dioniz naučio praviti vino, on ga je ponudio pastirima koji su dosta popili ne miješajući ga s vodom. Tako su se otrovali alkoholom i počeli vjerovati kako su začarani te su ubili Ikara. Njega je tražila njegova kći Erigona. Kada je pronašla njegovo tijelo zakopano ispod stabla počinila je samoubojstvo vješanjem. Nedugo nakon toga Atenjane je pogodila kuga i oni su žurno konzultirali Delfe. Prema savjetu iz Delfa počeli su vješati maske na grane i ljuljati djevojke. Naime djevojke su se ljuljale na konpcima, a odjeću su kadili i parfimirali te prinosili žrtvu ljevanicu. To je ritual oplakivanja Erigone i iskupljenja, obred pročišćenja odjeće kao znak očišćenja Atene od kuge i Erigonine smrti koji se naziva *Aiora*.⁸⁴

Djevojke koje su se približavale pubertetu ili bile u najranijim godinama puberteta smatrane su psihički nestabilnima i sklonima suicidu, a mit o Erigoni mogao je navesti mlade djevojke da slijede njezin primjer. *Aiora* je bio obred putem kojega se željelo nadmudriti takvu nesreću i olakšati djevojčicama prijelazak iz puberteta u ženstvenost. Kao što je već spomenuto i Hipokrat je opisivao to osjetljivo doba kada djevojke prolaze kroz niz problema i bore se s delirijem i suicidalnim mislima. Zato on predlaže da djevojka nakon što se oporavi od toga razdoblje prinese darove Artemidi, dok je drugi način bio upravo Aiorin ritual u kojemu se suicidalne misli „vješaju“ na ljuljačku i tako odstranjuju iz glava djevojaka. Takvi su prizori čest motiv na vazama, a postoji i jedan primjer koji prikazuje ovjenčanog dječaka kojega na ljuljačku smješta muškarac, na ljuljački su dvije vitice bilja, a ljuljačka po svoj prilici visi s drveta iako to na slici nije prikazano. Jedan odjevni predmet visi sa stolice i to bi mogao biti svećenički ogrtač muške figure koja je prikazana na slici odjevena samo od struka naniže. Moguće da je to arhont bazilej. Veliki vrč za vino nalazi se s lijeve strane. To je jedini primjer da je dječak prikazan na ljuljački, također se može vidjeti s lijeve strane djevojčica koja stoji i čeka. Ona je zastrašena, a on je tješi, moguće je da se radi o tome da bi ona trebala biti na toj ljuljački, a muškarac je prvo smjestio dječaka kako bi joj pokazao da joj se ništa loše neće dogoditi. Inače su to djevojčice, žene i mlade djevice rado prihvaćale jer ljuljanje na ljuljački tada nije bilo nešto obično kao danas. Imalo svečani karakter i bilo je važna ceremonija jer je bilo dio obreda. Postavljalo se postolje s odjećom, palila vatra, izljevalo

⁸³ M. Dillon, *Girls and women in classical Greek religion*, str. 66.

⁸⁴ Isto, str. 69.-70.

vino, bilo je tu dosta voća i drugih darova. Mit povezan s tim je zapravo sumoran, ali one su se na ovaj način riješavale anksioznosti i mogle bezbrižno nastaviti sa životom.⁸⁵

5.3. SLAVLJENJE BOŽICE ATENE

Božica Atena bila je Zeusova omiljena kći, rođena je iz njegove glave kao već odrasla i pod punim naoružanjem. Bila je božica mudrosti i umjetnosti, zaštitnica prava i pravednosti te mudro vođenog, pobjedničkog rata. Zeus se s njom i savjetovao, bila je poput njegova razuma, a ona se trudila uvijek mu ugađati. Zaštitnica Grka, a posebno grada Atene.⁸⁶ Atena je božanska djevica i sva sanjarenja, sve požudno i čeznutljivo te povezano s ljubavnim strastima njoj je strano. Ne zna ništa o nježnim slastima ljubavi i izražena je njezina odbojnost prema braku i ljubavnim vezama. Ipak, povezana je s muškarcima, ali na potpuno drugačiji način. Misli na njih, uvijek je blizu njih, prati drevne grčke heroje i pomaže im, uz njih je u trenucima bitaka, naklonjena im je i privržena. Ipak, ta se veza može opisati samo kao prijateljska, nije ni slična onoj koju s muškarcima ima Afrodita. Iako se često priklanja muškarcima, Atena pomaže i ženama i djevojkama. Ona vlada vještinama ženskog rukotvorstva i na taj način ona postaje njihova temeljna voditeljica. Zato je najveća pohvala ženi da se s Afroditom može natjecati u ljepoti, a s Atenom u umješnosti. Mladim djevojkama daje spretnost u domišljatim rukotvorinama.⁸⁷

U čast božice Atene, 26. *hekatombaiona*, na njezin rođendan, održavale su se Panatenejske svečanosti. Od svih grčkih svetkovina one su nam najbolje poznate. Mnogo je arheoloških nalaza koji upućuju na održavanje svečanosti kao što su amfore ili arhajski novčići s amblemima. Česte su i vaze na kojima su prizori sa svečanosti, a takva povorka prikazana je i na frizovima Partenona i na trijemu Erehtejona.⁸⁸ Partenon kao hram božice Atene služio je u slavu njezinog vječnog božanskog djevičanstva. Mlade djevojke su za vrijeme Panetenejskih svečanosti stupale u procesiji u njezinu čast slavile je i nudile joj svoje djevičanstvo koje će stupanjem u brak biti izgubljeno. Iako će njihovo djevičanstvo uskoro biti izgubljeno one ga u međuvremenu stavljaju u službu i slavu božici. Ubrzo će biti udane žene i nikada više neće moći stupati u povorci i obnašati ulogu kakvu su imale kao nevjenčane djevojke. Bile su to mlade aristokratkinje čije su čiste ruke smjele nositi vrčeve, zdjele i tamjan koji su služili kao žrtva božici. Odjevene u najljepšu odjeću i ukrašene sigurno su služile na ponos svojim

⁸⁵ Walter Burkert, *Homo necans: the anthropology of ancient Greek sacrificial ritual and myth*, University of California Press, Los Angeles, 1983., str. 241.-242.

⁸⁶ V. Zamarovsky, *Grčko čudo*, str. 46.

⁸⁷ Walter F. Otto, *Bogovi Grčke: slika božanskog u zrcalu grčkog duha*, AGM, Zagreb, 2004., str. 72.-75.

⁸⁸ E. Simon, *Festivals of Attica: an archaeological commentary*, str. 55.

obiteljima. Njihovo mjesto u procesiji javno potvrđuje njihovo djevičanstvo, socijalni status i poželjnost za bračnog partnera.⁸⁹

Iako u tim religijskim svečanostima nije sudjelovalo mnogo djevojaka koje su imale ulogu u obredima ipak su one simbolizirale sve žene grada. Ta uloga naglašava vječno djevičanstvo božice Atene, dok je njihova nestalna i prolazna. Bilo je to krajnje potrebno i presudno jer kada jednom uđe u brak žena na sebe preuzima druge važne ulogu i na taj način i dalje predstavlja svoj polis, postaje majka i supruga te sudjeluje u slavljenju svetkovina poput Tezmoforija. Taj prijelaz u ženstvenost naglašava činjenica da je osim Ateninog svetišta jedino drugo veliko važno svetište bilo ono djevice Artemide Brauronije koja pod svoje okrilje uzima te mlade djevojke nakon što postanu supruge i majke. Panatenejske svečanosti slave Atenu djevicu i mlade parthenoi dok za mladiće, čiji je prijelaz u muževnost iz puberteta relativno jednostavan i bezbolan i čija čistoća i djevičanstvo nisu toliko cijenjeni, takvi obredi nisu bili potrebni.⁹⁰

Za Panatenejskih svečanosti cijeli grad slavio je svoju zaštitnicu. Bio je to njezin rođendan i prinosile su se brojne žrtve, organizirane igre i procesije. Meso žrtvovanih životinja dijelilo bi se među narodom i blagovalo tih dana. Tada bi božici bila predstavljena i nova oprava koja se za nju izrađivala punih devet mjeseci. Poznato je iz nekih atenskih zapisa da su mlade djevojke tkale vunenu odoru u koju bi se oblačio kulturni Atenin kip na Akropoli. Dvije svećenice zvanima „radnice“ (*ergastinai*) pomagale su dvije mlade djevojke izabrane iz reda plemenitih atenskih obitelji. Na to se gledalo kao na privilegiju, a tkale bi devet mjeseci odoru boje šafrana namijenjenu Ateni. Iako je kip bio u prirodnoj veličini, cijeli posao tkanja je trajao tako dugo jer su u ljubičastu odoru tkale prizore bitke između bogova i titana. Cijeli taj ritual služio je kao dar i zahvala Ateni koja štiti grad.⁹¹ Iako je to vjerojatno bila godišnja služba neki povjesničari smatraju da se odora izrađivala svake četvrte godine i prikazivala na Velikim Panatenejama koje su se održavale svake četvrte godine. Odora bi se nosila u povorci, a arhont bazilej ju je predavao svećenici Atene Polias koja bi je odlagala u hram.⁹² Bila je to haljina u obliku peplosa, zapravo kruti pravokutnik načinjen od vune, omotan oko tijela, prišiven na ramenima i učvršćen u struku. Iako u 5. stoljeću prije Krista peplos nije više bio moderan među Atenjankama, predstavljao je tradicionalnu odjeću božice pa su ga nastavljale izrađivati u tom obliku. Ljudi su dolazili izdaleka kako bi se divili prekrasnoj odori

⁸⁹ M. Dillon, *Girls and women in classical Greek religion*, 71.

⁹⁰ Isto, str. 72.

⁹¹ E. Wayland Barber, *Women's work: The first 20 000 years: Women, Cloth and Society in Early Times*, str. 154.

⁹² E. Simon, *Festivals of Attica: an archaeological commentary*, str. 58.

na kojoj su bili prizori bitke između bogova i titana i koja je slavila Ateninu moć te služila kao godišnja zahvala za zaštitu koju su uživali.⁹³

5.4. ARTEMIDA

Artemida kao zrcalo božanske ženstvenosti, divlja je, nevine čistoće i neukrotiva. Vlada nad tihim dolinama, planinskim vrhuncima, netaknutom prirodom, brine se za divlje životinje i njihovu mladunčad, ali isto tako hitro polazi u lov. Prikazivana je kao gospodarica životinja, ali i streljačica i ratnica. Ipak ima veliku važnost u životu svake žene. Njoj su se molile ukoliko su priželjkivale trenutačnu i ugodnu smrt, ali njezin dolazak ženama znači grdno iskušenje. Naime, gorčina i opasnost porođaja dolazi od nje, ona uzrokuje porođajnu groznicu od koje žene vrlo brzo umiru. Ipak, ona u toj situaciji može i pomoći pa su se zato rodilje njoj molile za pomoć, da im umanje bolove i omogući rađanje zdrave djece. Nakon uspješnog poroda žene su joj zahvaljivale i prinosile darove. Također kasnije preuzima brigu nad novorođenčetom i prati ga kroz djetinjstvo, pa su majke molile božicu da djetetu osigura sigurno odrastanje.⁹⁴

Artemida ima veliku moć nad ženama, one joj se zaklinju kao gospodarici, a mlade djevojke se u Brauronu posvećuju u njezinu službu i u više se kultova u njezinu čast održavaju djevojački plesovi. Posebno odabrane djevojke nage bi sudjelovale u svečanostima za Artemidu. Obred se sastojao od plesa i utrivanja. Postojao je i običaj da se u unutrašnjosti njezina hrama gdje se nalazio žrtvenik heroine Ifigenije ostavljala odjeća žena koje su preminule prilikom poroda kao posveta Ifigeniji.⁹⁵ U Brauronu se posebno štovao njezin karakter povezan s plodnošću. Vjerovalo se da je odgovorna za rađanje, djecu i mladež, a pogotovo djevojke. Pratila ih je na njihovom putu prelaska iz djetinjstva u odraslu dob. Osim što je povezana s plodnošću ljudi i životinja ona ima moć nad životom i smrću. Iz zapisa o obredima saznajemo kako su mlade djevojke provodile neko vrijeme u Artemidinom hramu u Brauronu, tamo su pripremale sve potrebno za obred te su sudjelovale u samim obredima i žrtvovanjima. Ritual se nazivao *arkteia*, a djevojke u službi *arktoi*. Naime, nisu to bile djevojke nego više djevojčice predpubertetske dobi. Sam naziv *arktoi* znači mali medvjed, a

⁹³ E. Wayland Barber, *Women's work: The first 20 000 years: Women, Cloth and Society in Early Times*, str. 282.

⁹⁴ W. F. Otto, *Bogovi Grčke: slika božanskog u zrcalu grčkog duha*, str. 111.-119.

⁹⁵ E. J. Stafford, *Stara Grčka: Velike civilizacije; život, mit i umjetnost*, str. 74.-75.

ritual se sastojao od igranja medvjeda. Isprva su sve djevojčice imale šansu sudjelovati, a kasnije su se birale samo iz aristokratskih obitelji.⁹⁶

Artemida, božica vezana uz mlade žene i njihovo biološko sazrijevanje, često je štovana na granicama polisa, dalje od naseljenih mjesta. Njezina su svetišta inače bila građena na graničnim mjestima, a česta su bila u Lakoniji. Bile su to granice između polisa koje su smatrane suverenim teritorijem, a svetišta su služila kao utočišta i bila su mjesto raznih svetkovina. Djevojke su sudjelovale tamo bez muškaraca koji bi ih mogli zaštititi od mogućih nevolja, a pouzdavale su se u zaštitu koju im je nudila božica.

Tijekom godine u grčkom kalendaru postojalo je nekoliko važnih svetkovina na kojima su sudjelovale žene i djevojke u povorkama od javnog značaja. Takva su mjesta (na selu, u planinama ili gdje se sastaju more i kopno) bila poprilično izdvojena i zato su žene bile na meti maltretiranja i napada. Postoji mnoštvo mitova u kojima se opisuju kazne koje će stići onoga koji ometa obred, napada štovateljice ili na bilo koji drugi način navuče gnjev božice. Ženina ranjivost se uspoređivala s ranjivošću grada i ukoliko svetkovina u Artemidinom svetištu negdje na izdvojenom, na granici, prođe uspješno Grci su na to gledali kao znak mira i sigurnosti za njihov grad. Ukoliko je bilo suprotno smatrali su da je blizu mogućnost rata ili kakve druge nevolje. Svetišta su bila smještena na strateški ranjivim mjestima kako bi zaštitila to područje, stoga su žene koje su sudjelovale u svetkovinama na takvim mjestima bile u još gorem položaju.⁹⁷

5.5. OSTALA BOŽANSTVA, RITUALI I NJIHOVA VEZANOST UZ ŽENE

Osim navedenih božica postojalo je još veliko mnoštvo bogova kojima su grčke žene prinobile različite žrtve i održavale obrede. To su božanstva povezana sa životom i svakodnevicom i njihovo štovanje bilo je dio tradicije i svakodnevnog života. Primjerice, važna je bila Hestia, božica ognjišta i božanska djeвица. Dok su drugi bogovi aktivni svuda okolo ona uvijek ostaje na Olimpu i čuva vječnu vatru. Zbog toga ona ima vrlo malo avantura i dogodovština i ne spominje se previše u mitologiji, a niti se često vizualno prikazuje. Ipak njezina je simbolika bila vrlo važna, a štovana je diljem Grčke. Bila je uzor djevojkama i ženama koje su također ostajale kod kuće i brinule se za očuvanje ognjišta, što je zapravo tada značilo očuvanje čitave obitelji.

⁹⁶ Jorgen Mejer, A note on a dedication to Artemis in Kalydon, u: From Artemis to Diana: the goddess of man and beast, Acta Hyperborea 12, Kopenhagen, 2009., str. 84.-85.

⁹⁷ S. Blundell, M. Williamson, The sacred and the feminine in ancient Greece, str. 25.

Ognjište je predstavljalo centar grčkog doma i bilo mjesto različitih rituala. Tamo su se prinisile male žrtve, a najuobičajeniji su bili prinosi hrane prije obroka. Također je postojao ritual zvan *amphidromia* u kojem se dijete staro svega nekoliko dana nosi oko ognjišta, a vjerojatno je predstavljao prihvaćanje djeteta u obitelj. Isto tako, prilikom vjenčanja, mladenka bi se od očevog ognjišta vodila do ognjišta muževe kuće. Svi ti rituali pokazuju koliko je ognjište bilo značajno i duboko ukorijenjeno u obiteljski život. Također su postojala javna ognjišta u svakom gradu, obično izgrađena u njegovom središtu, gdje se održavao vječni plamen.⁹⁸ Hestia predstavlja sigurnost i stalnost ne samo za obitelj nego i za širu zajednicu. Iako se zaklela na vječno djevičanstvo ona predstavlja najbolji uzor ženama, a pogotovo mladim djevojkama.

Stari Grci snažno su vjerovali u sudbinu te su smatrali da je ona predena baš poput niti. Nit je poput vremena bila linearna i oboje mogu isto tako proizvoljno biti prekinuti. Žene su bile te koje su se bavile pređenjem, dakle, bile su prelje, pa su smatrali da su božanska bića koja „pređu“ sudbinu ženskoga naličja. Bile su to tri sestre, Mojre, božice sudbine. Njihova imena su bila Kloto koja prede nit života, Laheza koja ju je mjerila i Atropo koja odlučuje kada se prekida, odnosno kada nastupa smrt. Uglavnom su opisivane kao hladne, bezosjećajne i nemilosrdne, a prikazivane su kao ostarjele žene. Djevojke pred brakom prinisile su im uvojke svoje kose i zaklinjale su u njihovo ime. Ovakvo viđenje ženskih božanstava koje od rođenja kroje sudbinu tipično je za antičku Grčku i često se spominje u grčkoj mitologiji. Možda je također povezano sa ženama babicama koje su pomagale pri porodu, koje su često dok bi čekale da porod započne, sjedile po strani i prele vunu. Rimski pandan Mojrama bile su Parke, božice sudbine, koje su također bile prisutne na porodu, ali nisu nužno bile prelje.⁹⁹

Značaj stare Eleuzine je vezan uz Demetrin kult i Eleuzinske misterije. Demetru, koja je bila u potrazi za otetom kćeri Perzefonom, ugostio je kralj Kelej na svome dvoru. U zahvalu ona daje njegovu sinu Triptolemu prvo zrno pšenice i tako ga podučava zemljoradnji.¹⁰⁰ Naime, Eleuzina se nalazila dvadeset i tri kilometra zapadno od grada Atene u Eleuzinskom zaljevu. To je bilo mjesto održavanja misterija. Himna Demetri, nastala vjerojatno oko 600.god.pr.Kr., opisuje mit koji je vjerojatno podloga tim obredima i koji vjerojatno predstavljaju ponovno ujedinjenje Demetre i Perzefone. Demetra je imala moć nad plodnošću i usjevima, mogla je odlučiti hoće li usjevi propasti ili će dozrijeti. Štovana je diljem Grčke i zato su žene u svakome gradu održavale obrede njoj u čast, pogotovo u vrijeme

⁹⁸ S. Blundell, *Women in ancient Greece*, str. 38.

⁹⁹ E. Wayland Barber, *Women's work: The first 20 000 years: Women, Cloth and Society in Early Times*, 235.-236.

¹⁰⁰ Uroš Pasini, *U zemlji muza: znameniti gradovi i predjeli Grčke*, Marjan tisak, Split, 2004., str. 140.

sjetve kako bi je odobrovoljile i osigurale uspješnu ljetinu. U Eleuzini se posebno štivala jer se smatralo da je tamo podučila Triptolema zemljoradnji.¹⁰¹

Rituali plodnosti povećeni Demetri su se održavali u jesen i bili izrazito vezani uz žene. Tezmoforije su trajale tri dana, a prvi dan se zvao *anodos* ili uspon jer se svetište nalazilo na brdu. Drugi dan se nazivao post ili *nesteia* jer su se suzdržavale od hrane kako bi se pripremile za glavni dio obreda. Treći dan se nazivao *kalligeneia* što je značilo prekrasan potomak. Ne zna se mnogo o ovim obredima jer je sve vezano uz njih bila stroga tajna.¹⁰²

Postojale su i Adonije koje potječu s Bliskog istoka, također višednevne svečanosti gdje su prvoga dana žene oplakivale „iščezavanje“ boga. Vjerojatno su tada po cijelom gradu postavljane male statue, okružene naznakama jednog groba, pri čemu su se žene udarale po grudima. Drugi dan je bio dan „ponovnog nalaženja“. Adonis se morao dati dvjema božicama koje ga žele te pola godine provoditi kod Afrodite, a pola kod Perzefone. Bilo je i svečanosti pri kojima je nastupalo fizičko i psihičko pražnjenje, a uključuje izvikivanja svega što im je padalo na um, razvratne plesove, hedonističko uživanje u hrani i možda nekim opijatima. Trijeterijske svečanosti Dioniza, slavile su se svake druge godine. U antičko su doba razna božanstva osuđivala mnoge ljude na ludilo i obično je to predstavljalo kaznu, ali u ovom slučaju bila je to naslada. Naime, u to doba ženski je dio stanovništva zaboravljao sve oko sebe, okupljale su se kao sumanute u Makedoniji i Trakiji. Možda su odjednom osjećale da ih netko poziva, a onda su bježale u planine na više dana, i to usred zime prinosile žrtve, plesale, vitlale zmijama, bjesnjele i tumarale šumama noću za zavitlanim bakljama. Bilo je to sve u čast Dioniza, a vjerovala su da trgaju bika čije su meso, priča se, jele sirovo. Bio je to možda prikaz njegovih stradanja kada su ga, vjerovalo se, rastrgali giganti ili titani. Menade su uzaludno tragale za njim, a on je oživljen tek kad je pronađen i probuđen kao dijete u rešetu. Takvo je ponašanje grčki narod stoljećima prihvaćao kao normalnu pojavu. Znalo se što se u brdima događa i to se držalo nečim svetim.¹⁰³

Haloa je bila svetkovina u Ateni posvećena Demetri i Dionizu. Povezana je s kušanjem vina, erotskim plesom, obscenošću. Bio je to obred plodnosti gdje su se mogle čuti različite lakomislene i razvratne šale. Žene su tamo išle same, a bilo im je dozvoljeno izreći što god žele i one su to zaista i činile. Na raspolaganju su imale ogromne količine vina te raznovrsne namirnice biljnog i životinjskog podrijetla. Nisu korištene samo one namirnice koje su bile zabranjene tijekom Eleuzinskih misterija, a to su šipak, jabuke, jaja i sl. Moglo se

¹⁰¹ Jon D. Mikalson, *Ancient Greek religion*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2009., str. 84.

¹⁰² E. Simon, *Festivals of Attica: an archaeological commentary*, str. 17.

¹⁰³ J. Burckhardt, *Povijest grčke kulture*, Knjiga prva, str. 387.-389.

tamo naći i kolača u obliku genitalija, a žene su u tom obscenom obredu, osim što su izvikivale sramotne riječi, mahale i različitim predmetima koji su svojim oblikom podsjećali na muškr i ženske genitalne dijelove.¹⁰⁴

Još jedna važna uloga koju je tada obnašala žena bila je ona proročka u hramu boga Apolona u Delfima. Pitija je bilo ime posrednice između ljudi i Apolona. Prije nego bi poslušali proročicu ljudi bi prinostili žrtvu i ritualno se prali na izvoru Kastalij. I ona bi se umivala u svetoj vodi, a onda bi svečanim hodom u bijeloj haljini sa zlatnim vijencem na glavi ušla u najsvetiji dio hrama (*aditon*). Tamo bi sjela na tronožac obložen kožom ubijenog pitona postavljen nad jednom pukotinom u zemlji iznad koje je bio sagrađen hram. Do te pukotine podzemno je dopirao (sumporni) odvirak obližnjeg vrela Kasrotide na sjevernoj strani hrama. Isparavanja su nadahnjivala žene proročkim darom. Proricala je i u stihovima i u prozi, više su to bili savjeti koji su mogli biti vrlo dvosmisleni.¹⁰⁵ Proročica, obično starija žena s ekstatičnim sklonostima, ispuštala bi samo nesuvisle krikove koje je trebalo preraditi u odgovore. Tako da je ono što se smatralo da Apolon prema volji Zeusa objavljuje preko Pitije zapravo ovisilo o tome kako to interpretiraju svećenici.¹⁰⁶ Čini se da su žene koje su obavljale službu proročice vjerojatno padale u svojevrstan trans upravo zbog para koje su udisale i koje su bile strašno halucinogene. Ipak delfska je proročica bila iznimno poznata te su je osim običnih ljudi posjećivali i veliki vojskovođe da pitaju za ishode bitaka i sl.

Vjerovalo se kako Asklepije, bog lječništva, pomaže ljudima te su mu se posebice žene često molile i prinostile darove u njegova svetišta. Osim u Epidauru postojalo je takvo svetište i na Kreti gdje su često odlazile tražiti božansku pomoć za bolesti koje su ih mučile, a više od polovica izlječenja kod žena odnosila se na probleme ginekološke prirode. Uglavnom se tu radilo o sličnom rasponu bolesti, a često je to bilo jedino što su mogle poduzeti u takvom slučaju jer su im to muževi i očevi dopuštali. U osiguravanju trudnoće često je važnu ulogu igrala guja, božja sveta životinja. Žene su tvrdile kako su sanjale da su spavale s gujom nakon čega su odmah zatim zatrudnile.¹⁰⁷

Učenjake je često očaravala falusna konotacija zmijske, te su se bavili tim objašnjenjima, na čemu se ovdje ne treba zadržavati. Zmija kao simbol boga Asklepija, boga lječništva često se povezivala sa ženinom trudnoćom, a izlječenja su se događala u njegovim hramovima. Kako su žene čvrsto vjerovala u Asklepijevu moć često su poduzimale naporna putovanja u

¹⁰⁴ Laurie O'Higgins, *Women and humor in classical Greece*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003., str. 19.

¹⁰⁵ U. Pasini, *U zemlji muza*, str. 25.-27.

¹⁰⁶ V. Zamarovsky, *Grčko čudo*, str.140.

¹⁰⁷ M. Dillon, *Girls and women in classical Greek religion*, str. 30.

udaljena mjesta kako bi posjetile hram i ozdravile. Bilo je to uglavnom jedno od rijetkih putovanja koje su žene u to vrijeme mogle tj. smjele poduzeti tijekom svog života. Mnogi su lokalni centri imali Asklepijeva utočišta, ali su najpoznatiji bili ovaj u Epidauru, zatim Kosu i Pergamu, iako se malo zna za posjete žena ovim dvama potonjima.

Osim toga, često su se i postavljala proročka pitanja, primjerice u već spomenutim Delfima gdje su žene željele znati zašto ne mogu zanijeti ili hoće li nakon nekoliko spontanih pobačaja ipak moći iznijeti trudnoću i imati djece. U Delfima je često postavljano pitanje plodnosti, ne uvijek vezano uz potomstvo, nekad je ljude zanimalo i kako će uspjeti usjevi, stoka i slično. Jedino što je žene spriječavalo u traženju savjeta i odgovora u Delfima bilo je novčane prirode jer je trebalo platiti *pelanos*, žrtveni kolač koji se nudi prije konzultacije, kao i putovanje do tamo te čekanje dana u mjesecu kada je moguće dobiti savjet i tražene odgovore. Sve je to dovodilo do zaduživanja i nije se moglo obaviti bez određene količine novca. Uz božanstva braka i ljubavi za žene su od velikog značenja bila božanstva liječništva, jer su češće od muškaraca zapadale u zdravstvene probleme, pogotovo one ginekološke prirode. Ako se uzmu u obzir medicinski uvjeti onoga vremena to i nije toliko čudno. To što su žene po pitanju izlječenja više pribjegavale moćima božanstava nego medicini i liječnicima čini se nije bilo pitanje njihova izbora, više je to pitanje dostupnosti. Za većinu njih je primjerice Asklepije bio smjesta dostupan za razliku od doktora, pogotovo ako je su blizini imale nekakvo svetište ili oltar na kojemu su mogle prinijeti žrtvu, a često su i vjerovalle da je božanstvo efikasnije od samog doktora. Žene su imale drugačiji odnos s Artemidom i ponekad Asklepijem jer su patile od ginekoloških problema te dok su Dionizija ili Afroditu slavile veseljem i plesom njihov odnos s Artemidom ili Asklepijem temeljio se na molbama koje su vezane uz svakodnevne patnje i porod.¹⁰⁸

5.6. ŽENE I ŠTOVANJE BOŽANSTAVA U RIMU

Po pitanju religije Rimljanke su imale nešto drugačiju ulogu nego Grkinje. U Rimu je žena bila ako ne isključena iz religijske prakse onda zasigurno degradirana na marginalnu ulogu. Zapravo njihovo isključivanje iz rimske religije potaklo ih je na posjećivanje nekih hramova i svetišta izvan gradova posvećenih stranim bogovima. Drži se kako su se čak i bavile nekim izopačenim religijskim obredima posvećenim tim tuđinskim bogovima.

Rimska je religija, čini se, bila kompleksna stvar u kojoj je žena bila podređena, zapravo činila je samo dopunu muškarcu. Nekada je to ipak mogla biti važna dopuna, primjerice u

¹⁰⁸ M. Dillon, *Girls and women in classical Greek religion*, str. 30.-31.

svećeničkim parovima, kada ni muž nije mogao nastaviti obavljanje funkcije ako bi žena umrla.¹⁰⁹ Muškarci su predvodili sve važne svečanosti, čak i one koje su se odvijale u domovima, predvodili su i pogrebne povorke, a ženama je bilo zabranjeno sudjelovanje pri žrtvovanjima. Razlozi su možda ti što one nisu smjele prisustvovati ubijanju životinja niti piti nerazrijeđeno vino što je bila povlastica bogova i muškaraca te važan dio ritualnog žrtvovanja. Ipak, neke žene su bile izuzetak od tih zabrana, primjerice vestalke koje su bile prisutne na žrtvovanjima, ali ih nisu same obavljale. Također su često važne uloge nosile žene svećenika čije je status bio izuzetak od uobičajenog statusa žena u religijskim obredima. One su same morale činiti neka žrtvovanja i to posebice božanstvima vremena. Dok je Jupiterov svećenik bio obvezan vršiti žrtvovanja jednom mjesečno, na Ide, njegova žena je morala žrtvovati ovna na svaki tržni dan. Ona je isto kao i vestalka smjela posjedovati žrtveni nož. Njezino ime je bilo *flaminica Dialis* dok je *regina sacrorum* žrtvovala krmaču ili mladu ovcu Junoni svakog prvoga dana u mjesecu.¹¹⁰

Žena u rimskoj religiji nije obavljala jednaku ulogu kao muškarac, nije se u tom smislu na nju gledalo kao na njemu jednaku. Ipak je postojao širok spektar religijskih aktivnosti u koje su mogle biti uključene. Mnogi rituali i obredi u rimskoj religiji koje su održavale žene bili su vezani uz plodnost, rađanje i brak, ipak žensko religiozno iskustvo nije bilo ograničeno samo na ove tradicionalno ženske, privatne stvari. Ukoliko se promotre neki antički zapisi do izražaja dolaze i politička i građanska pitanja koja se dovode u vezu sa ženinim religioznim aktivnostima.¹¹¹

Nijedno religijsko tijelo nije u Rimu poštovano kao vestalke, djevice koje su održavale simboličnu vječnu vatru u malenom hramu božice Veste. Taj red svećenica se vjerojatno razvio iz ceremonijalnih službi koje su mlade kćeri izvodile pored kućnog ognjišta. Vatra je kuhala hranu koja su Penati čuvali u ostavama. Osim ovih duhova zaštitnika postojali su i Lari. Zato je bilo važno poštivati Lare i Penate i boriti se za njih, jer se time bori za ognjište, dom i obitelj, odnosno za sve ono što je bilo sveto i dragocjeno u životu. Djeca su svakodnevno bila svjedoci štovanja ognjišta bogova određenog kućanstva, vidali su svoje majke kako se strastveno mole za sreću obitelji i cijele zemlje. Nakon nekog vremena i oni bi bili uključivani u te obrede. Otac i majka bi ih poučili i oni su to činili u potpunoj poslušnosti. Djevojčice su od svojih majki učile kako jednoga dana biti dobra domaćica. Podrazumijevalo

¹⁰⁹ Georges Duby, Michelle Perrot, A history of women in the West: From ancient goddesses to Christian saints, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994., str. 376.

¹¹⁰ Isto, str.384.

¹¹¹ Celia E. Schultz, Women's religious activity in the Roman Republic, UNC Press Books, Chapel Hill, 2006. str. 47.

se da će ženska osoba jednoga dana voditi svoje vlastito domaćinstvo te ju je stoga bilo potrebno svemu poučiti kako bi se što bolje snašla. Učilo ih se održavati vatru, donositi vodu, pripremati hranu, kuhati, presti, tkati i izrađivati odjeću.¹¹² U primitivnim vremenima nije bilo tako lako zapaliti vatru i bilo je važno održavati je, zato su kćeri u domaćinstvima imale tu ulogu održavanja vatre na ognjištu. Naime, sama je majka imala mnogo različitih obveza u kućanstvu te nije stizala brinuti se za vatru, stoga je ta zadaća bila ustupljena kćerima. Kasnije kada su se kućanstva udružila u sela vjerojatno su imala zajednički izvor vatre i bilo ju je potrebno očuvati. Ta je uloga pripala kćerima vođa sela, a kasnije kada su se sela ujedinila u veći grad uloga čuvarice svetoga ognjišta postala je vrlo važna i samo su djevojke iz uglednih obitelji dobivale tu čast.¹¹³

Osim što su čuvale svetu vatru, vestalke su imale zadaću prenositi vatru u druge hramove ako je bila potrebna za žrtvovanja i različite obrede. Također su i sudjelovale u nekim drugim religijskim ceremonijama tijekom godine, ne samo onima za koje su bile zadužene. Jedne od tih svečanosti bile su Luperkalije koje su se održavale sredinom veljače, a vjerovalo se kako donose duhovno pročišćenje i zaštitu, te zdravlje i plodnost. Tada su se žrtvovali psi i jarići, koristili su se slani kolači (*mola salsa*) koje su pravile vestalke, a solju bi posipale žrtvene životinje. Kasnije bi dva mladića obučena u kožu žrtvovanih životinja trčala gradom i žene bi namjerno izlazile pred njih da ih dotaknu jer su vjerovale kako to osigurava plodnost.¹¹⁴

Postojali su neki obredi u kojima su sudjelovale isključivo žene. *Matralia* je obred održavan svake godine u lipnju kada bi udane žene dobrog roda koje su u prvom braku odlazile u hram Mater Matute i kršćei pravilo dovele i roba sa sobom. Inače robovi nisu smjeli ulaziti u hram, a njihova je svrha ovdje bila samo da budu poniženi i grubo izvedeni natrag. Dakle, ljutito bi ga izvele iz hrama te potom uzele sestrino dijete u naručje i zazivale božansku milost na njega. Čini se da je ovaj ritual povezan s mitom o Aurori koju su u Rimu nazivali Mater Matuta. Žene iz dobrog roda predstavljale su Auroru, svjetlost koja odagnava sjene noći i zlo. Te sjene predstavljali su robovi, a dijete je predstavljalo Sunce koje Aurora donosi, ono je dijete njezine sestre Noći. Postoji i objašnjenje da su time htjele pokazati kako nisu odgovorne samo za vlastitu djecu nego i za djecu svojih sestara te da ih ne mogu ostaviti na brigu nemarnim robovima.¹¹⁵

¹¹² F. Cowell, *Life in ancient Rome*, str. 38.-39.

¹¹³ Cato Worsfold, *History of the Vestal Virgins of Rome*, Kessinger Publishing Co, Kila, Montana, 1997., str. 16.

¹¹⁴ Isto, str. 17.

¹¹⁵ G. Duby, M.Perrot, *A history of women in the West: From ancient goddesses to Christian saints*, str. 386.

Bona Dea bila je rimsko božanstvo povezano sa ženskom čednošću i plodnošću te liječenjem i zaštitom. Slavljena je dvaput godišnje i to prvoga svibnja kada su se prinobile žrtve u njezinom hramu na Aventinu. Ne zna se puno o tome obredu, a ono što je poznato jest da nije bilo dopušteno vino, muškarci i mirta. Također starije su žene presjedale ritualom dok su mlađe bile uključene u nekakve igre. Moguće je da su tamo bile prisutne i zmije koje se uobičajeno povezuju s prikazima Bona Dee. Više se zna o drugoj službi u čast ove božice koja je održavana u noći trećeg prosinca. Tu su sudjelovale žene visokoga položaja sa svojim robinjama, a bile su prisutne i Vestalke koje su predvodile službu. Služba se održavala u rezidenciji nekoga od konzula ili pretora. Muškarcima je ulaz bio strogo zabranjen, a ukoliko bi se ušuljali mogli su biti kažnjeni. Večer prije svi bi muškarci napustili kuću. Ukonile bi se čak i životinje i portreti muškoga roda. Žene bi tada uredile kuću cvijećem, osim mirtom, i priredile postolje za božicu i prikaz zmije. Cijelu noć bi slavile, održavale ceremonije, plesale i pjevale. Ovaj je ritual bio posvećen pomicanju granica koje su inače bile nametnute ženama u rimskom svijetu te isključuje sva muška bića ili osobe, njihovu požudu ili zavođenje.¹¹⁶ Iako su u nekim prilikama žene bile marginalizirane i isključivane iz religijskog života ipak je njihova uloga bila važna i u nekim su aspektima bile nezamjenjive i krajnje potrebne.

5.7. SVEĆENICE

Uloga žene kao predvoditeljice religijskih svečanosti nije nam potpuno jasna jer postoje fragmentarni i zbunjujući dokazi o njezinoj djelatnosti na tom području, ipak nešto saznajemo iz literarnih, epigrafskih i arheoloških dokaza. To je važno jer je to bila jedna od rijetkih situacija kada je grčka žena mogla biti ravnopravna muškarcu. Zapravo, dokaze o postojanju svećenica nalazimo još i na zapisima linearnog B pisma. Zna se da su darivane krunama, različitim privilegijama, kipovima, spominje ih se u tragedijama, komedijama, nalazimo ih na vazama, vrčevima i slično, a opet tijekom stoljeća njihova je uloga često ignorirana ili čak nijekana.¹¹⁷

Kada promatramo s današnjeg stajališta uloge u svetim obredima koje su djevojke imale, kao i svećeničku službu, čini se da nisu mogle imati dovoljno kvalifikacija za obavljanje takvih poslova i da je sve to što su znale o božanstvima i obredima bilo nedovoljno kako bi ih se uvelo u službu. Tako se možda čini ako promatramo sa današnjeg stajališta jer zamišljamo religijsku službu sličnom onima današnjima. To bismo radije trebali gledati kroz društvene grupe koje su definirale zajedništvo polisa kroz različite rituale. Religija je zapravo

¹¹⁶ G. Duby, M. Perrot, *A history of women in the West: From ancient goddesses to Christian saints*, str. 400.

¹¹⁷ J. Breton Connelly, *Portrait of a priestess: women and ritual in ancient Greece*, str. 2.

bila utkana u sve pore društvenog života, a tako i učenje i naučavanje o obredima, običajima i ritualima. Priprema za njihove buduće religijske uloge bila je jednostavno uključena u njihovo učenje o životu i pripremu za sve druge uloge koje ženu čekaju u budućem životu.

Kroz svakodnevni život bile su pripremane za to te stoga nije bila potrebna nikakva formalna edukacija, bio je to jednostavno dio kulture i života. Nisu to bile kvalifikacije kakve danas smatramo da su potrebne, više se gledalo na zdravstveno stanje, imućnost i podrijetlo djevojke koja treba preuzeti ulogu svećenice. Nije čudno da je svećeništvo bilo samo privremena služba jer je svaki period u životu žene u svjetovnom, a tako i religijskom smislu nosio određene uloge koje je žena preuzimala kada dođe u određenu dob. Dio je to gradnje identiteta i ispunjavanja životnog ciklusa. To jasno pokazuje i činjenica da su uloge bile podijeljene prema dobi. Tako su neki obredi bili primjereni samo za djevojčice, dok su u drugima sudjelovale djevice, nekima samo udane žene, dok su pak neki bili namijenjeni isključivo ženama u zrelim godinama. To pokazuje i određenu hijerarhiju i veći stupanj odgovornosti koji se dodijeljivao u skladu s godinama.¹¹⁸

U grčko-rimskom svijetu na svećenicu se gledalo kao na ženu koja je odabrana od božanstva kako bi mu služila i pod njegovom je zaštitom. Vjerojatno se od nje tražilo da dok je u svećeničkoj službi i pod zaštitom bogova ne ostvaruje majčinsku ulogu. Možda čak nije bilo važno da je fizički djevica koliko to da se potpuno posveti kultu tog božanstva i održavanju obreda.¹¹⁹

Nije jasno jesu li svećenici, pa tako i svećenice morali imati posebnu odjeću za prisustvovanje ritualima, ali najviše informacija dobiva se iz dekreta iz Andanije vezanog uz Demetrine misterije, malo kasnijeg po datumu (92.pr.Kr.), ali očito značajnog. U tom dekretu pomno se objašnjava kako se sudionici trebaju odjenuti, od kakvih materijala ta odjeća treba biti, o redosljedu u procesiji, žrtvenim životinjama, kaznama protiv kršitelja tih odredbi i slično. Pojašnjavaju se i razlike u odjeći muškaraca i žena koji sudjeluju, slobodnih djevojaka i ropkinja, djece i dr. Bila je to svečanost na kojoj su jednako smjeli sudjelovati žene, muškarci, djeca, robovi. Posebno se opisuje kako su trebali izgledati oni koji se se odijevali poput bogova ili kako bi bili nalik bogovima. Primjerice, ako je djevojka odjevena u lanenu kožu, ima ljubičastu haljinu, s kopljem i lukom u rukama te u pratnji pasa dok joj se svi klanjaju, jasno je da ona prikazuje Artemidu.¹²⁰

¹¹⁸ J. Breton Connelly, *Portrait of a priestess: women and ritual in ancient Greece*, str. 28.-29.

¹¹⁹ Morris Silver, *Taking ancient mythology economically*, BRILL, Leiden, 1992., str. 204.

¹²⁰ J. Breton Connelly, *Portrait of a priestess: women and ritual in ancient Greece*, str. 85.-86.

Ove su odluke bile toliko značajne u to vrijeme da su zaduženi za organizaciju procesije morali prisegnuti kako će se sva pravila poštivati. Posebna odjeća bila je potrebna kako bi se umilili bogovima i spriječili da se bogovi uvrijede te da što više uveličaju obred koji se održava u njihovu čast. Primjerice, dekret propisuje kako oni koji su prinostili žrtvu trebaju prije obreda oprati ruke i tijelo te obući posebnu odjeću koja je vrlo jednostavna i nije načinjena od skupocijenih materijala. Također, ono što vidimo na oslikanim vazama je odjeća svećenica koja je jednaka odjeći koju su nosile i ostale žene, dakle uobičajena za to vrijeme. Ali pošto su slike na vazama i vrčevima izbljedjele možemo samo pretpostaviti da se odjeća svećenica razlikovala prema boji. Također potrebno je gledati cijeli kontekst takve slike, attribute koje djevojka eventualno ima uza se, te nakit i ostale dodatke.¹²¹

Postoji nekoliko sačuvanih vaza na kojima su bile skulpture svećenica Atene Polias na Akropoli, one sadrže zapise o tome kome su posvećene i o njihovom podrijetlu. Iz toga saznajemo da su uglavnom dolazile iz cijjenjenih obitelji i da su im služile na ponos. Bila je to drevna i vrlo časna uloga. Vjerojatno je praksa podizanja spomenika svećenicama bila rasprostranjena i time su se veličali njihov ugled i uloga. Prema epigrafskim podacima ta je praksa započela u 4. st. pr. Kr. Kasno helensko razdoblje pokazuje čak i povećanu pojavu spomenika podignutih svećenicama i to diljem grčkog svijeta, tako ih nalazimo u Ateni, na Rodosu, Cipru, Kosu, Samosu, Knodosu, Pergamu, Eritreji i drugdje. Do kasnog drugog stoljeća spomenici podignuti ženama, ne samo svećenicama nego i dobročiniteljicama i sl., postali su i više nego česti tako da je Marko Porcije Katon Stariji, rimski državnik, našao za neophodno da se potuži zbog silnih spomenika ženama koji su preplavili zemlju. Ipak njegove pritužbe nisu shvaćene ozbiljno i ova se praksa nastavila i za vrijeme Carstva.¹²²

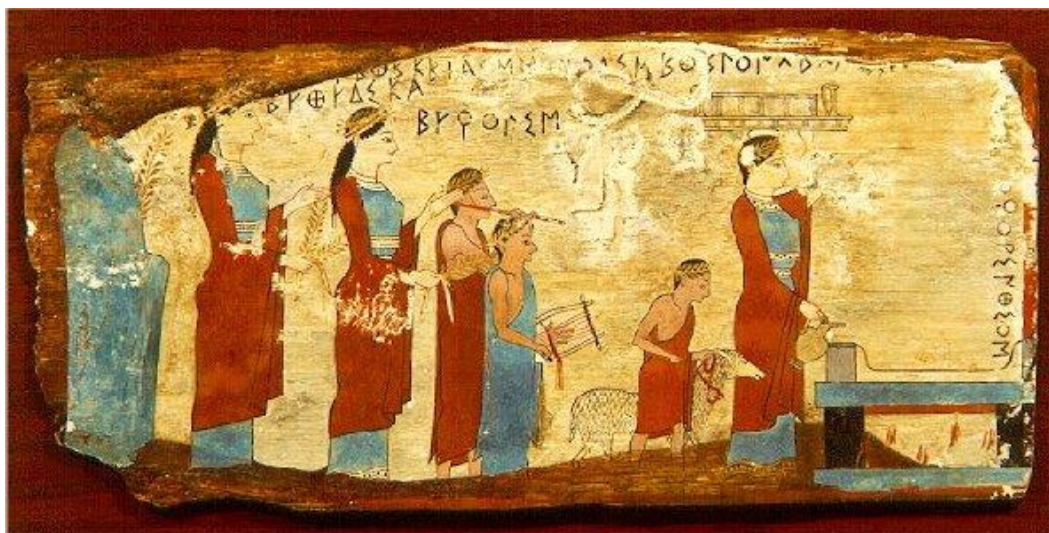
Javni pogrebi bili su velika čast u vrijeme antike i uglavnom su bili namijenjeni važnim muškarcima koji su imali istaknutu ulogu u društveno-političkom ili vojnom životu grada. Samo u nekim iznimnim situacijama javni su pogrebi pripremani i za žene. Uglavnom su to bile svećenice. Bile su to javne procesije koje bi nosile tijelo pokojnice do grobnice, a koje su sačinjavali državni službenici, svećenici, svećenice te građani podijeljeni po grupama kao što su muškarci, žene, djeca i sl. Tijelo bi bilo obučeno u ljubičasto zlatnu odjeću i nošeno gradskim ulicama. Zapravo ne zna se puno detalja o tim pogrebnim običajim, a ono što se zna dolazi od epigrafskih, arheoloških i nekih literarnih izvora. Jedna od znamenitijih svećenica, koja je uživala različite privilegije, a zasigurno i takav pogreb bila je Atenina svećenica Chrysis. Grad je njoj kao i njezinim potomcima dodijelio različite povlastice. Imala je status

¹²¹ J. Breton Connelly, *Portrait of a priestess: women and ritual in ancient Greece*, str. 85.-86.

¹²² Isto, str. 118.

posebnog predstavnika Atene u Delfima, pravo da konzultira proroka, prioritet suđenja, nepovredivost, oslobođenje od poreza, prednja sjedala u gledalištu na svim natjecanjima, pravo na posjedovanje kuće i zemljišta i druge časti uobičajene za *proxenos* i dobročinitelje grada. Bila je jedna od rijetkih žena koja je imala takvu čast dodijeljenu dekretom, a bio joj je podignut i spomenik na Akropoli, što je osiguravalo da će njezin status svećenice biti zapamćen.¹²³

I rimske su vestalke bile jednako poštovane, uživale su neke privilegije koje su inače bile predodređene samo za muškarce. Tako su smjele prisustvovati obrednim žrtvovanjima, imale su privilegiju liktora, mogle su svjedočiti na sudu te nisu bile štice očeva ili muževa što je značilo da su mogle slobodno upravljati svojim imetkom.¹²⁴

SLIKA 3. Žrtvena povorka na čelu sa ženom koja nosi darove, drvena ploča iz Pitse, oko 530. g. pr. Kr

5.8. PRINOŠENJE DAROVA BOŽANSTVIMA

Diljem grčkog svijeta od vremena ranog arhajskog perioda (8. stoljeće prije Krista) do kraja 5. stoljeća prije Krista pronađeno je mnoštvo darova votivnog karaktera. Od njih oko devetsto, deset posto je od strane žena. Kroz takve darove može se saznati i kakva je bila uloga žene u grčkom društvu i religiji i koliko su se njihove posvete i zamolbe razlikovale od onih koje su pisali muškarci. Postoji nekoliko prinosa od strane žena osobito poznatih, a to su one Nikandre iz Naksosa, Telestodike iz Parosa i Ifidike iz Atene. Ti su darovi često bili u obliku kora, kipova žena u prirodnoj veličini, a uglavnom su prikazivali božice. Zatim su

¹²³ J. Breton Connelly, *Portrait of a priestess: women and ritual in ancient Greece*, str. 224.

¹²⁴ G. Duby, M. Perrot, *A history of women in the West: From ancient goddesses to Christian saints*, str. 384.

često posvećivani broševi, igle, ogledala i slične stvari. Naravno da se tu moglo naći i raznih drugih stvari koje do danas nisu sačuvane, ali o njima postoji svjedočanstvo u popisima darova i u zabilješkama hramova o svemu što hram posjeduje. Lako je uočiti kako su neki od predmeta, koji su božanstvima bili posvećeni od strane žena, bili vrlo skupocjeni u to vrijeme što otvara pitanje socio-ekonomskog statusa i neovisnosti žene. Primjerice kip kore visoke 1.75m posvećene božici Artemidi od Nikandre iz Naksosa iz 7. stoljeća pr.Kr. bio je skupocjen predmet. Postavlja se pitanje jesu li žene samostalno financirale darivanje božanstava ili su oni samo bili prinešeni u njihovo ime, a financirani od strane muža ili muškog rođaka?¹²⁵

Već spomenuta Artemida iz Naksosa moguće je najstariji pronađeni dar nekom božanstvu od strane žene, a pronađena je u Artemidinu svetištu u Delosu. Očigledno prikazuje božicu, peplos je povezan u struku, kosa uredno puštena odostraga te malo raspoređena odnaprijed s obiju strana, naziru se tragovi boje, a cijeli kip odaje osjećaj prijatne formalnosti. Napisana posveta nalazi se na lijevoj strani kipa upisana u tri vertikalna niza, ne duboko urezana, a spominje se božica i ime Nikadre kćerke Deinodikesa iz Naksosa, sestre Deinomenesa i sada već žene Phraxosa. Jonski otok Naksos nalazi se u blizini Delosa i često su jonske žene i djeca pratile muževe i očeve u Delos na svetkovine koje su Jonjani priređivali u čast boga Apolona. Vjerojatno je Nikadra u pratnji osoba spomenutih na posveti priložila kip božici kao zahvalu na novosklopljenom braku jer su žene vrlo često molile božice za skorou udaju i ovakav kip vjerojatno je bio prikladna zahvala za uslišenu molitvu. Razlog zašto je i brat spomenut na posveti vjerojatno je taj što je otac u to vrijeme bio mrtav pa je brat imao ulogu glave obitelji.¹²⁶

Sam posvećeni predmet ukazuje da je obitelj vjerojatno bila imućna i dobro poznata u to vrijeme, dok je posvećenje vjerojatno učinjeno u njezino ime, ako ne i od strane nje same. Ovom posvetom Nikadra jasno izražava svoju religioznost te je koristi kao način izražavanja svog statusa i percepcije sebe. Osim ovoga mnoga su druga posvećenja vezana upravo uz Artemidu što jasno pokazuje povezanost žena s tim božanstvom i njihovo vjerovanje u njezinu vezu s darom rađanja djece i općenito gledanje na nju kao glavno žensko božanstvo.

¹²⁵ M. Dillon, *Girls and women in classical Greek religion*, str.9.

¹²⁶ Isto, str. 10.-12.

5.9. PREDMETI KOJI SU SE PRINOSILI I RAZLOZI DARIVANJA BOŽANSTAVA

U hramu Artemide Brauronije pronađeno je mnoštvo darova koje su vjerojatno prinosile imućnije žene. Bili su to različiti odjevni predmeti, nakit, ogledala i posuđe. Posuđe je bilo uglavnom ono koje su svakodnevno koristile i na njima bi bili oslikani prizori iz ženske svakodnevice. Darivale su i opremu za šivanje, igle, vretena, razboje i slično. Također se na inventarnim popisima iz hrama spominju i različita pletiva, nedovršena odjeća i fini materijali koji su ostali nakon što su žene umrle pri porođaju. Odjeća koja je dovršena vjerojatno je bila prinesena u znak zahvale od strane žena koje su uspješno prošle kroz porod.¹²⁷

Kore su bile jedan oblik votivnih darova, bile su relativno skupe i zato je njihov broj ograničen, ali jasno je da nisu sve bile darivane od strane žena. Može se reći da su izašle iz mode na početku klasičnog perioda. Ogledala kao predmet koji su uglavnom koristile i koji je gotovo svaka žena posjedovala bila su uobičajen, reklo bi se logičan i posebno prikladan predmet za darivanje božansva. Njihova je prednost bila i ta što su uglavnom bili dostupni i cijenom. Tome svjedoče hramski zapisi, a većina ih je darivana Artemidi Brauroniji, ali i Heri, Ateni Halkioikos, Perzefoni. Tu su opisana ogledalca s brončanom ili bjelokosnom ručkom kakva su bila najbrojnija. Također su se prinosili i brončani kipovi božica ili predmeti od bronce koji prikazuju njihove attribute kao što su koplje, kaciga i štit (Atena). Kroz darivanje određenih predmeta žene su prikazivale svoju pobožnost, ali ako kojim slučajem nisu bile u mogućnosti prinijeti određeni predmet ne bi se smatralo kako su manje pobožne. Ipak, darivanje je u očima njihovih suvremenika bio važan čin.¹²⁸

U periodu nakon Perzijskih ratova na votivnim je darovima tipično da se ističe povezanost žena s muškarcima u njihovom životu što igra ulogu u njihovom identitetu, dok to u vremenima prije nije bio čest slučaj. To je najvjerojatnije moralo imati veze i s njihovim socijalnim statusom, a česti su bili primjeri da očevi prinosе darove u ime svojih kćeri. Oko 450. godine prije Krista polako prestaju prinosi od strane žena iako se oni od strane muškaraca i dalje nastavljaju. Darovi od strane žena postaju manje javni i javljaju se u velikim hramovima nakon završetka njihove gradnje (Partenon, Erehtejon) te sada najčešće prinosе posuđe, nakit ili slično. Sačuvane su liste iz Partenona od 434./3. godine pr. Kr. nadalje na kojima se jasno očituje što su to sve žene tada prinosile, ali ne postoje objašnjenja zašto su prinosile. Poznati su i darovi nekih žena slavni u povijesti koje same nisu bile

¹²⁷ M. Silver, *Taking ancient mythology economically*, str. 205.-206.

¹²⁸ M. Dillon, *Girls and women in classical Greek religion*, str.13.

stanovnice Atene, a prinijele su žrtvu u Partenonu. Tako primjerice Roksana iz Baktrije, žena Aleksandra Velikog prinosi Ateni neutvrđen broj zlatnih ogrlica i zlatni riton. Svrha toga vjerojatno je bila da Atena usliši njezine molitve i njezina sina učini Aleksandrovim nasljednikom. Možda je tim primjerom slijedila svog muža koji je prinio u Partenon 300 štitova nakon bitke kod Granika. Olimpija, majka Aleksandra Velikoga, također je prinosila žrtve. Poznato je kako je nakon što je primila plijen iz Gaze prinijela zlatnu krunu u Delfe i zlatnu fijalu kipa Higije na Akropoli.¹²⁹

Vrlo često žene su darivale i odjevne predmete kako bi se umilile bogovima. Ti su darovi imenovani, a često sadrže i imena muškaraca koji su povezani s tom ženom. Odjeća je uglavnom imala nekakve oznake ili imena ušivena u tkaninu. Vjerovale su da će božice cijeliti lijepe predmete koje im prinosi te se odobrovoljiti i uslišati im molitve. Ifigenija, heroina koja je često poistovjećivana s Artemidom bila je objekt kulta u Brauronu i njoj su se često prinosili darovi, a vjerovalo se kako štiti ženu kod poroda. Artemidi su se također prinosili odjevni predmeti u znak zahvale. Odjeću su Artemidi prinosile i one žene koje su tijekom menarhe patile od psihičkih problema ili histerije, a kasnije bile izliječene.

Ponekad se financirala izgradnja čitavih hramova ili zgrada koje su mogle služiti kao domovi svećenicama. Primjerice, u svetištu Afrodite Pandemos na jugozapadnoj padini Akropole postojao je hram na čijem je peristilu sačuvan natpis koji kaže da je oltar kao dar božici darovao Arhinos i njegova majka Menekrateia. To što se sinovo ime spominje prvo vjerojatno je znak da je Menekrateia udovica te da je sin sada glava obitelji. Moguće je da je sin financirao izgradnju objekta u slavu božice, a njegova majka kao svećenica se također spominje kako bi se naglasila svrha izgradnje objekta. Jednako tako je moguće da je Menekrateia sama iz vlastitih sredstava, kao što je primjerice miraz, potpomogla gradnju hrama. Često je bilo i poklanjanje votivnih reljefa na kojima su uz božanstva bile prikazivane i žene koje ga prinosi, često sa svojim djetetom. Prikazana božanstva, povezana s porodom i odgojem djece, mogu se prepoznati po njihovim atributima.¹³⁰

Žene, muževi i djeca često su tražili od boga liječništva, Asklepija, pomoć kod različitih bolesti i nadali se što bržem ozdravljenju. O ženama koje je Asklepije „izlječio“ postoje dvije vrste svjedočanstava. Jedna su ona koje su zapisivali nadležni u svetištima u kojima se izlječenje dogodilo. Tako je poznato Andromahino izlječenje u Epidauru koje se spominje na jednoj takvoj ugraviranoj listi izlječenja. Tu se kaže da je Andromaha iz Epira spavala u hramu i usnula san u kojem joj se činilo kao da ju je prigrlio prekrasan dječak, a

¹²⁹ M. Dillon, *Girls and women in classical Greek religion*, str. 16.-19.

¹³⁰ Isto, str. 23.-25.

nakon toga ju je bog Asklepije dodirnuo svojom rukom. Zbog toga je Andromaha svome mužu Aribasu rodila sina. U znak zahvale za izlječenje često su žene ostavljale i votivne darove u obliku djelova tijela koji su izliječeni. Tako postoje mnogi primjerci dojki i stidnica, a također i prikazi maternica ili porođaja kao zahvala za uspješan porod. Pronađene su i terakotni prikazi trudnica koji su također zavjetni po prirodi. Ponekad su žene, ali češće muškarci prinosili urezane prikaze svojih izlječenja u kamenu dok su i jedni i drugi često prinosili srebrne reljefe koji također prikazuju ozdravljenje. Tipični su reljefi koji prikazuju grupu štovatelja, uglavnom je to obitelj koja se sastoji od muža, žene i djeteta, kako prilaze bogu i štiju ga. Tu se često nalazi u pratnji i sluškinja koja nosi *kiste* (okrugli kovčeg). Muška figura kojoj prilaze i koja sjedi, a ispod nogu mu je prikazana zmija, očigledno prikazuje boga Asklepija. Osim zmijske na to upućuje i njegova podignuta lijeva ruka. Iza njega je obično ženska figura koja može biti božica Higijeja.¹³¹

Srebrni i nekolicina zlatnih predmeta koji su prinošeni kao darovi bogovima iz različitih razloga i koji su tako postali vlasništvo hrama, često su nakon nekog vremena, primjerice u 3. stoljeću prije Krista, bili rastaljeni i korišteni kako bi se načinili predmeti koji će služiti za potrebe kulta. Zato nekada ne postoje sačuvani darovi bogovima, ali su ostali zapisi i svjedočanstva o njima u listama hramskih inventara. Također bi se odjeća prinesena u hramovima čuvala do godinu ili dvije i onda bila prodana na nekim festivalima.¹³²

U Tralu, u zapadnoj Anatoliji, pronađen je kamenorez iz 200. god. pr. Kr. koji je žena po imenu Aurelija Emilija postavile u hramu jedne od božica. Na kamenorezu je zabilježeno da je ona propisno ispunila svoju seksualnu dužnost, odnosno posvećeni spolni odnos u čast božice, kao što su prije nje to činile njezina majka i baka te ostali ženski preci. Pretpostavlja se ipak da natpis nije bio posvećen jednoj od božica nego Zeusu te da je Aurelija Emilija bila svećenica-prostitutka kao i Meltina čije je natpis također pronađen u Tralu. Drži se kako su bile prostitutke koje su zarađivale tijekom vjerskih rituala u čast Zeusu te su mu iz tih razloga, u znak zahvale prinosile darove.¹³³

Relativno mali broj darova u ime žena u vrijeme Rimske Republike ne znači da se radi o njihovoj ograničenoj religijskoj aktivnosti. Više je tu riječ o općenito malom broju religijskih posveta u to vrijeme dok ih je u periodu Carstva bilo puno više. Jedan od razloga zašto se ženska imena ne spominju je taj da to nije bilo uobičajeno do 2.st.pr.Kr. ali je u vremenu kasne Republike sve učestalije zbog promjena na društvenom i ekonomskom polju.

¹³¹ M. Dillon, *Girls and women in classical Greek religion*, str. 25.

¹³² M. Silver, *Taking ancient mythology economically*, str. 207.

¹³³ R. Miles, *Tko je skuhaio posljednju večeru? Ženska povijest svijeta*, str. 60.

Rimske žene su mogle same prinijeti određeni predmet ili zajedno s muškarcem. Velik dio prinosa zapravo su bila znak dobročinstva, kao primjerice obnavljanje svetišta, koje je moglo biti financirano od jedne ili od grupe žena. Dalje se javljaju grobni natpisi i natpisi žena koje su obavljale određenu službu u nekome od kultova. I Rimljanke su prinosile darove i natpise sa zahvalama u istu svrhu kao i Grkinje, zahvale za uspješan porod i molbe za zdravo potomstvo. Često su i muškarci i žene prinosili kipove sebe i svojih obitelji u prirodnoj veličini, a nekada i skulpture božanstva kojemu se prinosi.¹³⁴

¹³⁴ Celia E. Schultz, *Women's religious activity in the Roman Republic*, str. 49.

6. PRIKAZ ŽENE KROZ ONOVREMENU UMJETNOST

Žene su oduvijek bile inspiracija umjetnicima, a u antičko vrijeme prikazivane su na mnogo načina. Ne samo kroz slikarska i kiparska djela nego i u pjesmama i pričama, a i same su ponekad stvarale umjetnost što je ipak bilo puno rijeđe. Ovdje će biti riječi o tek nekim vidovima umjetnosti jer ta je tema toliko široka da i sama zahtijeva poseban rad. Zbog toga ću ovdje opisati samo neke prikaze žena, kao što su primjerice one na vazama, jer se kroz njih saznaje puno o svakodnevnom životu i kultovima u koje su bile uključene. Također neki vidovi književnosti osobito su se doticali žena. Primjerice komedije osobito uzimaju ženu u središte radnje i preispituju njezin karakter i navike na svoj specifičan način. Već je bilo riječi o tome kako mit vidi ženu te kako ih u svojim djelima opisuju Homer i Hesiod, a sada će biti spomenuti još neki autori koji vrlo slikovito opisuju ženu što pokazuje kakvo je mišljenje o ženama prevladavalo u tadašnjem društvu.

6.1. PRIKAZI NA ANTIČKIM VAZAMA

SLIKA 4, Atički lekythos, žene u svakodnevnom životu

Mnoštvo je vaza i vrčeva na kojima su sačuvane slikarije s prizorima svakodnevnog života. Tako je i mnogo prikaza žena u njihovim dnevnim poslovima, primjerice dok predu vunu ili tipične scene iz obiteljskog života. Na posudama i ostalim oslikanim predmetima često se prikazivalo muškarce i žene u interakciji, gdje su žene bile redovito bez vela, a poznato je da žene nisu izlazile nepokrivene i da na većini događanja nisu bile prisutne. Ako su te slikarije bile odraz ondašnje realnosti tko su onda te žene koje su u tako slobodnoj interakciji s muškarcima? Iako možemo pretpostaviti da su žene prikazane na vazama vjerojatno prostitutke takva objašnjenja nisu dostatna. Ponekad su to pogrebne scene ili scene vjerskih rituala na kojima su žene smjele pristustvovati.¹³⁵

Većina je prikaza upravo religijske tematike. Tu su prikazani obredi, žrtvovanja i procesije. Čest su motiv upravo kanefore, djevojke koje su na kulturnim svečanostima nosile košare s obrednim predmetima. Od sredine 6. stoljeća prije Krista prikazane su i na atenskim

¹³⁵ S. Lewis, *The Athenian woman: an iconographic handbook*, str. 174.

vazama. Oslikane crno-figuralnim stilom vase prikazuju žrtvenu procesiju u čast Atene Promahos. Kanefora je prikazana iza muškarca koji stoji na oltaru, prikazana je i žena koja stoji ispred božice i koja očigledno predstavlja svećenicu. Djevojčina je košara pletena i trorogog je izgleda što je u to vrijeme bilo uobičajeno. Ostatak procesije čine žrtvene životinja, svirači flaute i muškarac na konju što očigledno prikazuje Panateneje.¹³⁶

Osim u Ateni kanefore su bile normalna pojava na vjerskim svečanostima diljem grčkog svijeta kao što su Atika, Delos, Eleuzina i sl. Od 5.st. sve se manje prikazuju na vazama, ali često i bez košara, ali u složenoj haljini. Najbolje očuvani primjerak kipića kanefore potječe s Rodosa, izrađen od terakote, a prikazuje djevojku u hitonu s dugačkim rukavima i himationom prijeko, preko peplosa nosi plašt koji se pruža preko ispružene lijeve noge, kosa uredno složena, na glavi nosi košaru a podupire je s obje ruke, cijela pojava ukazuje na to da prikazuje djevojku koja hoda u procesiji. Takvi su kipići votivne prirode darovani od strane kanefore božanstvu čijem je žrtvovanju u čast sudjelovala.¹³⁷

Osim religijskih povorki prikazivani su i obredi uobičajeni za to vrijeme, primjerice Aiora. Zanimljiv je prikaz djevojke na atenskim vrčevima, gdje je ona u nekoliko scena na ljuljački, a odguruje je muškarac ili čak satir, dok je na jednoj prikazana mlada djevojka gdje ju odguruje žena. Jedan je prizor mnogo razrađeniji, on pokazuje muškarca koji s lijeve strane stoji iza žene dok ona ulijeva nešto iz vrča na vatru pod ljuljačkom. Tim postupkom ona je vjerojatno parfimirala odjeću, što je bila praksa kod Grka. Nekoliko komada odjeće je već smješteno na ljuljačku, a druga žena desnom rukom kruži iznad, odjeća se kadi i pročišćava i ubrzo će djevojka montirati ljuljačku kao dio rituala Aiora.¹³⁸

6.2. KNJIŽEVNOST I ŽENE

Osim opisa koje nam daju Homer i Hesiod žene se pojavljuju i u drugim vrstama antičke književnosti. Tako su one česti likovi u komedijama, pjesmama i dr. Opisuju se svakodnevni život i ženski rituali, kao i vjerski obredi. Primjerice, Aristofan opisuje Tezmoforije i dan posta te nastoji to učiniti komičnim. Žene su u ranoj komediji prikazivane na četiri načina: u mitskim pričama, fantastičnim ili utopijskim bajkama, portretirane su kao neki koncepti i entiteti, primjerice gradovi ili otoci te je često bilo prisutno ismijavanje povijesnih žena, npr. Periklove ljubavnice ili Euripidove žene ili majke. Nekada su se dobro poznate žene pojavljivale u pričama kao smiješni likovi bez da su bile imenovane, iako je sve

¹³⁶ S. Lewis, *The Athenian woman: an iconographic handbook*, str. 174.

¹³⁷ M. Dillon, *Girls and women in classical Greek religion*, str. 70.

¹³⁸ Isto, str. 70.

upućivalo na njih. Čini se da se na taj način željelo napasti čast njihovih cijenjenih muških rođaka. To je zabavljalo i nasmijavalo publiku.¹³⁹ Iako su često prikazivane kao nježne, marljive i vjerne ponekad su ih opisivali potpuno suprotno i podrugljivo.

Pjesnici su se često pozabavili ženskim karakterom. Semonid, pjesnik iz sedmoga stoljeća prije Krista kaže da je dobra žena svome mužu najveće blago, iako je žena sama po sebi najveće zlo koje je Zeus ikada stvorio. Naizgled se čini da one mogu biti korisne, ali ipak po njemu one su najveća nesreća. Karakteri žena podrijetlo nalaze kod nekih životinja i elemenata. Tako Semonid opisuje deset karaktera žena, on kaže da po mitologiji prljava žena potječe od svinje, a gaca u nečistoći u kojoj se samo tovi. Mudra žena potječe od lisice, ona je hirovita i vješta u svemu, dok jezičava žena potječe od kuje. Ona pak samo brblja, gundča i svugdje njuška. Tako se navodi da nju muž ne može ušutkati ni da joj u gnjevu izbije zube pomoću kamena. Nadalje se trome i lijene uspoređuju sa zemljom, ne znaju ništa raditi osim jesti. One koje potječu od mora prevrtljive su i nepredvidive. One nastale od lijene magarice rade sve na silu i prijeteći, jedu čitav dan i spremne su na blud sa svakime tko naiđe. Žene koje podrijetlo vuku od mačke ili lisice često su spremne na krađu, a otuda potječe i njihova nezasićena ljubavna strast. Ako se po cijele dane uređuje i svaki posao smatra najvećom tlakom, ta umišljena žena zasigurno potječe od kobile, dok je majmunica majka stare i mršave žene koja se po cijeli dan bavi smišljanjem spletki i nanošenjem zla drugima. Dobra gazdarica, radišna, časna i čedna potječe od pčele i kao takva jedina može biti blago svome mužu.¹⁴⁰

Nastanak jampske poezije povezuje se sa ženama, točnije, povezana je s Demetrinim kultom. U himni Demetri navodi se kako je ona krenula u potragu za svojom kćeri Perzefonom koju je oteo Had. Tom prilikom prurušila se u staricu i otišla u Eleuzinu gdje je bila ugošćena na dvoru kralja Keleja gdje je njezinu tugu malo ublažila sluškinja Jamba svojim nepristojnim šalama. Prema tome je stvoren i naziv *iambizein* što bi značilo zbijati šale i poruge. Na taj način se jampska poezija dovodi u vezu s Demetrinim kultom. Tijekom proljetnih ratarskih svetkovina plodnosti pjevale su se podrugljive pjesme o nekim ljudima ili skupinama, zvale su se jambi, bile su sredstvo javnog kuđenja, a smatralo se da je sve u svrhu pobjeda sila života i svjetla nad mračnim silama smrti. Zato su takve svečanosti karakterizirale grdnje, psovanja, razuzdani plesovi i drugo veselje. Za to vrijeme prestala bi sva pravila pristojnosti, a započelo psovanje i poruge pune grubosti i cinizma.¹⁴¹ Kao i

¹³⁹ L. O'Higgins, *Women and humor in classical Greece*, str. 111.

¹⁴⁰ M. Sironić, *Rasprave o helenskoj književnosti*, str. 84.-85.

¹⁴¹ Isto, str. 75.-76.

jambička i atička je komedija nastala iz kulturnih šala grupa koje su štovale Demetru i Dionizija i sl. To upućuje da su na nastajanje književnih žanrova veliki utjecaj imale i žene.¹⁴²

Žene nisu bile samo likovi koji su se javljali u antičkoj književnosti, nekada su i one same sudjelovale u njezinom nastanku. Najpoznatiji primjer je Sapfa rođena oko 620.g.pr. Kr. u aristokratskoj obitelji, prognana za vrijeme vladavine tirana. Karakterizira je probran ukus i sklonost prema raskoši, jednostavnost i snaga u pjesničkom oblikovanju emocija i doživljaja. Od njezinih pjesama u cijelosti je sačuvana samo *Oda u čast Afrodite*. Na Lezbosu su žene imale slobodan položaj, a u njezinoj kući su se okupljale mlade aristokatkinje. U njezinoj poeziji javljaju se hrabri izljevi osjećaja prema pripadnicima obaju spolova. Upravo zbog svoje nadarenosti i uspjeha bila je često na meti zlih jezika i kleveta.¹⁴³

Život je provela u Mitileni gdje je u nepoznato vrijeme i preminula. Bila je pjesnikinja prirode i ljubavi, a smatra se jednim od najvećih ostvarenja duhovnog života i lirike. Ime Sappina muža je nepoznato, dok se zna da joj se kći zvala Kleida, kao i Sappina majka. Iako nije sudjelovala u borbama između demokrata i aristokrata neko je vrijeme bila protjerana iz zemlje. U Mitileni, na Lezbu okružila se skupinom djevojaka, svojevrsnim društvom koje je moglo biti kao odgojni zavod ili škola, dok drugi smatraju da je to bilo društvo vjerskog karaktera. Sapfa je bila učiteljica i voditeljica, a osobito su poštivale Afroditu.¹⁴⁴

Oko Sappina lika isplele su su mnoge legende. Primjerice da je bila nesretno zaljubljena u mladoga lađara Faona te da se zbog nesretne ljubavi bacila sa stijene u more. Čini se da je ta anegdota nastala u novije vrijeme. Ipak puno je gora ona koja ju karakterizira kao bludnicu. Naime, bila je ona žena visokog osobnog ugleda, izražene pjesničke i glazbene sposobnosti i naobrazbe, a vodila je društvo žena zatvoreno za muškarce. To je čini se smetalo atenskim komediografima koji su tu emancipaciju omalovažavali te su zbog toga izmišljali svakakve priče. Okarakterizirana je kao bludnica, mahnita pohotnica što nikako ne potvrđuju antički figurativni prikazi Sapfe koji ju predstavljaju kao punu ljupkosti i pristojnosti, a i njezin suvremenik Alkej piše o njoj s poštovanjem. Iz svega toga razvila se moralistička prepirka o prirodi Sappihog karaktera. Platon je nazvao desetom muzom, zvali je i slavuj s Lezbosa i ženskim Homerom. Erez i Mitilena kovali novac s njezinim likom, imala je mnoge imitatore i obožavatelje. Umjetnici su se nadmetali tko će je ljepše isklesati u mramoru ili naslikati na vazi.¹⁴⁵

¹⁴² L. O'Higgins, *Women and humor in classical Greece*, str. 5.

¹⁴³ V. Zamarovsky, *Grčko čudo*, str. 183.

¹⁴⁴ M. Sironić, *Rasprave o helenskoj književnosti*, str. 102.-105.

¹⁴⁵ Isto, str. 105.

7. ŽENE KURTIZANE U ANTICI

Sve ono što je vrijedilo i bilo obrazac ponašanja za žene u antici nije vrijedilo za one koje su bile kurtizane i prostitutke. One su se mogle slobodno kretati i sudjelovati na pijankama i simpozijima organiziranim od strane muškaraca. Zapravo bilo je poželjno da se pojavljuju tamo kako bi ih zabavljale svojim plesom, mazile ih i govorele im stvari koje im laskaju. Često su bile vjerne ljubavnice čitav niz godina mnogim važnim političarima te i same zbog toga postale popularne.

7.1. PODACI U ANTIČKIM IZVORIMA

Hetaera je grčka riječ za kurtizane, a Atenej grčki pisac iz vremena kasnog 2. stoljeća tu ubraja i *porne* (bordeli), *pallake* (konkubine), *auletris* (sviračice flaute), *eromene* (ljubavnice) te druge izvođačice i zabavljačice. Svim tim nazivima razjašnjava se razlika između supruge i drugih nelegitimnih žena koje su muškarcima na usluzi. Drži se kako vrijeme najvećeg procvata prostitucije pada u klasično doba Atene. Ipak najviše informacija dobivamo iz kasnijeg perioda, 2.st.n.e., dok mnoštvo podataka daju grčki sofisti u Rimskom Carstvu. Većina dokumenata o progonima kurtizana te govorima u njihovu obranu je nepovratno izgubljena, ali je ponešto sačuvano u komedijama tadašnjih pisaca. Još nesretniji je gubitak helenističkih informacija gdje se spominju imena i nadimci kurtizana, njihovi posrednici s poznatim ličnostima toga doba i slično. Najviše informacija daje Atenej u Knjizi 13 *Deipnosophistae*. Tamo nalazimo mnoštvo citata o drevnim koncepcijama žena, spolu i seksualnosti. Dotiče se svih perioda grčke književnosti od kojih su neki za nas izgubljeni.¹⁴⁶

Noviji interes za kurtizane i prostitutke među klasičnim učenjacima je doveo do punijeg uvida u njihovo viđenje kroz grčku umjetnost, njihov status robe na muškom tržištu i njihov diskurzivan razvoj u demokratskom gradu-državi. Osim toga, lakše je razumijeti stavove prema spolu, seksualnosti i sl.

Iz nekih Demostenovih govora sačuvane su informacije o kurtizanama, točnije o stavovima prema njima i cijenama koje se za njih plaćaju. Navodi kako kada su mlade muškarcu za njih nije žao dati mnogo novca, ali kako stare i vrijeme prolazi, svaka im je cijena previsoka, pa čak i kada se nude besplatno. O istome piše Marcijal u Rimu i govori da su cijene previsoke te prekora kurtizane, ipak te su cijene bile, čini se, postojane i ne baš toliko visoke. Primjerice postoji katalog s kuponima za rimske bordele. Bili su to sezonski

¹⁴⁶ Laura McClure, *Courtesans at table: gender and greek literary culture in Athenaeus*, Routledge, London, 2003., str. 2.

kuponi veličine novčića i izrađeni od terakote. Ne zna se kolika im je bila cijena ali vjerojatno su bili povoljniji za redovite mušterije.¹⁴⁷

Atenej spominje imena i pseudonime 150 kurtizana. Naime tada, u klasično doba, javnim prozivanjem ih se kontrastiralo uzornim atenskim ženama i upućivalo na njihovu čuvenost (ozloglašenost) i seksualnu dostupnost. Kao što je već spomenuto, imena čestitih žena i supruga nisu se spominjala u javnosti, bile su cijenjene ako se o njima ne govori. S druge strane, o kurtizanama su postojale različite dosjetke. One se javljaju i kao komični likovi, kao modeli za umjetnička djela, a često su spominjane i kao likovi koji su navodno izlagali svoja naga tijela na religijskim svečanostima i na sudovima. Kurtizane su predstavljene kao važan čimbenik klasične atenske kulture. Na simpozijima koji su bili rezervirani isključivo za muškarce kurtizane su se pojavljivale kao zabavljačice. One su tamo izvodile različite plesove i udovoljavale muškarcima. Njihova zaštitnica bila je boginja Afrodit. Često su odvajale od svojih prihoda i gradile spomenike i svetišta u čast svojoj zaštitnici te su joj prinosile različite darove.¹⁴⁸

Izrazi koji se odnose na žene koje se bave prostitucijom u literaturi se pojavljuju tek u 5. i 4. stoljeću, mjestimično se pojavljuju kod Homera i u arhaičnoj poeziji 7. i 6.st. (ali samo porne i pallaka). S razvojem komedije i retoričkog žanra krajem 5. i u 4. stoljeću sve je češća pojava pojmova vezanih uz prostituciju. U opisivanju kurtizana Plutarh i Dionizije iz Halikarnasa kažu kako ih karakterizira nedostižan status, one su žene koje je teško obvezati, ugladenog su ponašanja, poštovane, ali i sposobne za pravu ljubav. Također se naglašava da hetera za razliku od porne podrazumijeva stalnost veze sa svojim muškarcima i zakletvu vjernosti njima.¹⁴⁹

Neki autori spominju prostitutke u vrlo nepovoljnom kontekstu, kleveću ih i omalovažavaju. Primjerice Alexis iz 4.st.pr.Kr. podrugljivo spominje žene koje pokušavaju nadomjestiti manjak prirodne ljepote različitom dekorativnom kozmetikom, visokim petama i lažnim grudima, a jednako tako kritizira i muškarce koji uludo troše svoj novac na takve žene.¹⁵⁰

7.2. ŠALE I DOSJETKE

Neke od njih posjedovale su vještine duhovitog i brzog odgovora, to je bila odlika elitnih kurtizana. Vjerojatno su imale i temeljnu književnu edukaciju i bile vrlo inteligentne jer su

¹⁴⁷ Henry Frichet, *Fleshpots of Antiquity the Lives and Loves of Ancient Courtesans*, Kessinger Publishing Co, Kila, Montana, 2003., str. 48.-49.

¹⁴⁸ L. McClure, *Courtesans at table: gender and greek literary culture in Athenaeus*, str. 9.

¹⁴⁹ Isto, str. 10.

¹⁵⁰ Nigel Guy Wilson, *Encyclopedia of ancient Greece*, Routledge, London, 2006., str. 610.

često znale voditi razgovore i smjelo odvratiti na zadirivanja. Funkcija kurtizana je bila zabaviti muškarce i odvratiti im misli od svakodnevnog života i politike te im podizati duh. Mazile su ih, ljubile, a ugodni razgovori obuhvaćali su velik dio njihove umjetnosti i bili su važna komponenta zavođenja. Smješkanjem, laskanjem i seksualnim uslugama zadobivale su klijente. Ponekad su drske i smjele te se često služe zagonetkama i vulgarnim šalama i često predlažu nove zagonetke. Najčešće su to zagonetke ili igre riječima vezane uz falus ili slično, kako bi zabavile svoje goste na pijankama. To su zagonetke koje mogu, ali i ne moraju potencijalno biti opscene i vulgarne, čime i više potiču maštu svojih klijenata. Kurtizana tako manipulira govorom i zadobiva pažnju.¹⁵¹

Hetere su imale najviši status i bile su najbolje plaćene, stoga i dobro obrazovane i upoznate sa umjetnošću, vještinama nanošenja kozmetike, zabavljanja i animiranja muškaraca, te vođenja zanimljivih razgovora. Bile su utjecajne i često su se usuđivale nametati previsoke cijene za svoje usluge te su zbog toga bile jedne od rijetkih žena koje su smogle bogatstvo i bile slobodne upravljati njime. Ovisile su o osobnom talentu i privlačnosti i zato su u to i najviše ulagale.¹⁵²

Prostitutke koje se pojavljuju u starim antičkim komedijama mogu poslužiti kao metafora za političku situaciju toga vremena. Kroz njih su opisane moralne izopačenosti, korupcija onovremenih političara i degradacija književnih žanrova. Bila to komedija ili tragedija u antičkim klasičnim djelima kurtizane uvijek utjelovljuju snagu uvjerenja i bazične retoričke trikove koji nemaju namjeru prosvjetliti nego uvijek zavarati i zbuniti.¹⁵³

7.3. IZGLEDE I PONAŠANJE

Odjevnim predmetima su se kurtizane razlikovale od ostalih, poštovanih žena. Njihova odjeća bila je fino tkana, gotovo prozirna, od lana ili svile, pokrivala je cijelo tijelo, ali se ipak nazirao oblik ispod, što je olakšavalo privlačenje mušterija. Uz kurtizane se vežu odjevni predmeti s ljubičastim rubovima i šarenim detaljima. Atenej spominje da se u zakonu Sirakuze kaže da je ženama zabranjeno nositi odjeću sa zlatnim ornamentima ili ljubičastim rubovima, te obojene haljine, osim ako se nisu deklarirale kao hetere. Uz njih se vezuje i jednostavna kratka tunika naziva *monochiton* koja seže do koljena, a sa strane ima razreze te

¹⁵¹ L. McClure, *Courtesans at table: gender and greek literary culture in Athenaeus*, str. 81.

¹⁵² J. E. Salisbury, *Women in the ancient world*, str. 291.

¹⁵³ L. McClure, *Courtesans at table: gender and greek literary culture in Athenaeus*, str. 111.

su na taj način bedra potpuno izložena. Obično se takav odjevni predmet nazivao *chiton* i nosio ispod ogrtača, a prefiks *mono* dobiva jer su ga hetere nosile samog.¹⁵⁴

Kurtizane nisu bile homogena kategorija, razlikovale su se po mnogočemu. Primjerice porne su bile one koje su bile nekako na dnu cijele te mase prostitutki. One su šetale ulicama i nudile se, te radile po bordelima u Pireju i Kerameikosu. Za one prostitutke koje su radile u bordelima život nije bio previše lak pa je poznat slučaj neke konkubine koja je otrovala svog ljubavnika iz velikog straha da će je poslati u bordel. Bilo je i onih koji su sjedili u svojevrsnim pregradama otvorenim prema ulici i nudili se, tu je bilo i muških i ženskih prostitutki. Prema atenskom zakonu porne su morale plaćati i porez.¹⁵⁵

Kurtizana se također mogla prepoznati po načinu hoda i ljuljanju kukovima. Naime, one su bile vješte plesačice i zavodnice, plesom su aludirale na seksualni čin. Bio je to lascivan ples koji uključuje rotaciju kukova i abdomena. Takav ples često se vezivao uz pijanice i prostitutke drugog reda. Postojala su određena ponašanja koja su, može se reći, kurtizane prenosile na nove generacije. Bilo je to umijeće inspiriranja klijenta, zadržavanje njegove pažnje i izvlačenje najveće moguće koristi iz toga. Naučavale su jedna drugu da nekada ne pružaju sve što klijent traži kako bi zadržale njegov interes. Znale su se pretvarati, ali ipak nisu smjele previše da im klijent ne ode. Bile su obdarene darom govora, zavodjenja i izvanrednog šarma. Dio njihovog posla bile su jako dobro razrađene taktike zavodjenja, a smijale su se provokativno i razuzdano.¹⁵⁶

Osim toga mnoge su kurtizane bile obrazovane i poznate u društvu toga doba. Često su bile družbenice bogatih i moćnih ljudi te su mogle čak imati utjecaja na tadašnje društveno-političke primjere. Primjerice, Atenjani su Periklu zamjerali da ima ljubavnicu i da je „navodno ljubi svaki dan“. Bila je to krasna i duhovita Milećanka Aspazija, koju su također izveli pred Aeropag zbog bezbožnosti, ali se ona uspjela obraniti.¹⁵⁷ Aspazija se opisuje kao genijalna žena, bila je kurtizana, ali i znanstvenica i političarka. Smatra se da je ona zapravo uz Perikla vladala Atenom petog stoljeća prije Krista iako je točnije reći da je ona možda vršila veliki utjecaj na njega i bila upućena u mnoge poslove. Živjela je slobodnijim životom nego ostale Atenjanke jer nije bila rodom iz Atene. Tako se često kretala u društvu političara i filozofa te bila poznata u to vrijeme.¹⁵⁸

¹⁵⁴ L. McClure, *Courtesans at table: gender and greek literary culture in Athenaeus*, str.116.

¹⁵⁵ N. G. Wilson, *Encyclopedia of ancient Greece*, str. 610.

¹⁵⁶ H. Frichet, *Fleshpots of Antiquity the Lives and Loves of Ancient Courtesans*, str. 143.

¹⁵⁷ V. Zamarovsky, *Grčko čudo*, str. 255.

¹⁵⁸ R. Miles, *Tko je skuhaio posljednju večeru? Ženska povijest svijeta*, str. 82.

U Rimu je bila nešto drugačija situacija jer rimske žene nisu bile izdvojene iz društva, mogle su biti pratilje svojim muževima na različitim događanjima i njima za to nisu bile potrebne kurtizane. Zbog toga grčke kurtizane nisu prevladavale u Rimu i njihove kurtizane svakako nisu bile toliko utjecajne. Iako su postojale neke ljubavnice ili konkubine koje su mogle vršiti vrlo veliki utjecaj na svoga ljubavnika, prostitucija općenito u Rimu nije bila previše cijenjena iako je bila široko prihvaćena. Za Rimljane su prostitutke bile jednostavno „one koje zarađuju“ i jedina veza s prostitutkom bila je ona ekonomske prirode između muškarca i žene.¹⁵⁹

Grci su za razliku od Rimljana nekada čak i pretjerivali u obožavanju svojih ljubavnica te poznatih kurtizana. Čak su im podizali spomenike, a poznato je da ženama nisu podizani spomenici osim ako nisu važne dobročiniteljice, kraljice ili svećenice. Nisu to bili obični spomenici, u tome se itekako pretjerivalo što je nailazilo na kritike ondašnjih učenjaka kao i onih kasnijih. Često su ti spomenici bili pretjerane veličine, na istaknutim lokacijama i u njih se trošila prekomjerna količina novca.¹⁶⁰

¹⁵⁹ J. E. Salisbury, *Women in the ancient world*, str. 291.

¹⁶⁰ Laura McClure, Christopher A. Faraone, *Prostitutes and courtesans in the ancient world*, The University of Wisconsin Press, Madison, 2006., str. 59.-61

8. ZAKLJUČAK

Prema dostupnoj literaturi ne može se zaključiti da su žene imale prijelomnu ulogu u tijeku svjetske povijesti. One su nekako uvijek bile u pozadini događanja. Ipak, to ne znači da nisu sudjelovale u njezinom stvaranju. Antička žena bila je sustavno ograničavana u gotovo svim aspektima društvenog djelovanja. Grkinje, osim što nisu imale status punopravnih građanki, nisu uživale ni većinu prava koje su propisivali tadašnji zakoni. Rimljanke su bile u nešto boljem položaju u tom smislu što su se mogle slobodnije kretati. Većina grčkih žena bila je ograničena čak i u svakodnevnim stvarima kao što su izlazak iz kuće i sudjelovanje na javnim slavljinama i svečanostima, osim ako nisu religijske prirode. Muškarci su žene smatrali prijatnijom, bile su im neophodne kako bi osigurali nastavak vrste, ali su ipak bili sumnjičavi prema njima. Ipak, u ženinom tijelu se događalo to nešto mistično što nisu razumjeli i što je bilo izvan njihove kontrole. Držali su kako bi žene previše gospodarile ukoliko bi im se pružila sloboda te su im u skladu s tim stavom postavljali ograničenja.

Već po rođenju ženina je uloga bila određena. Rađanje ženskog djeteta smatralo se nesrećom jer su vjerovali da je odgajaju samo za udaju te da očevom domu ne može puno pridonijeti. Vrlo brzo nakon ulaska u pubertet i prve menstruacije djevojčice su pripremane za udaju. Njihov položaj udajom se nije puno mijenjao. Razlika je bila ta da njezin gospodar više nije bio njezin otac nego je sada to postajao muž. U brak je donosila miraz, ali je muž bio taj koji je njime upravljao. Žena je smatrana dobrom ukoliko je izvršavala sve obveze unutar kuće te ukoliko je osigurala nastavak loze. Skrb za djecu i dom bila je od najveće važnosti.

Ono što je pripomagalo da se žena odmakne od monotone svakodnevice bili su religijski rituali koji su ujedno bili prilika da se ženu promatra kao na jednaku muškarcu. Molbe za plodnost, udaju, rađanje zdrave djece činile su sastavni dio njihovih molitava. Nerijetko su prinosile različite darove kako bi se umilile božanstvima. U svakoj prilici božanstvo je bilo to koje je sudbinu i dobru sreću moglo okrenuti na njihovu stranu ili, čak naprotiv, donijeti nesreću. Stoga su nerijetke bile posjete svetištima te prinošenje različitih darova i održavanje obreda. Iako se u Rimu nastojalo marginalizirati ženin status u religijskim stvarima ipak su, ovisno o podrijetlu i imetku, postojale žene koje su obnašale vrlo važnu ulogu. Primjer su vestalke koje su imale određene privilegije koje su bile rezervirane isključivo za muškarce. Najbolji je primjer prisustvovanje žrtvovanju, što je ženama obično bilo strogo zabranjeno. Religija im je dopuštala da zađu u drugačiji svijet, prijeđu u kultno, mistično. Zapravo većina je tada i smatrala kako je ženskoj prirodi svojstveno isto što i divljoj iskonskoj prirodi. Svoju istinsku narav žene su mogle pokazati u obredima gdje su bile slobodne, ali i zaštićene od

muške intervencije. Bila je to prilika da se oslobode okovane svakodnevice i prepuste nečemu drugačijem, privlačnijem. Osim toga, bila je to njihova dužnost, trebalo se umiliti bogovima, a tko je to bolje mogao od žena koje su tako varljive i nepredvidive prirode.

Nije ni čudno kako su žene jedne antičke Atene bile toliko degradirane u društvenom pogledu kada su im bile nametnute sve moguće zabrane i uz njih vezani mnogi tabui. Nije dobro ako žena izlazi iz kuće, nije dobro da ide bilo kuda bez pratnje ili vela na glavi. Zapravo, najbolje o njoj ne govoriti, uzorna je žena koju se ne vidi i ne čuje, sramota je čak da se njezino ime spomene u javnosti. U društvu tako organiziranom žena i nije imala bolje izgleda. Nije mogla zastupati svoje interese ili se boriti za svoja prava, bila je odmah zaustavljena, već pri rođenju.

U Sparti je sve bilo drugačije. Tamo je društvo cijenilo ženin doprinos jačanju grada-države, prihvaćala se svih obaveza ne birajući i ne odvajajući muške poslove od ženskih. Tkanje i pređenje nije bila svakodnevica spartanske žene, ona je bila odlučna i hrabra te je slavila čak i smrt svoga sina, ako bi slavno poginuo u bitci. Sve je to povezano s vrijednostima koje su Spartaci njegovali. Sirova snaga i odlučnost u obrani države, podređivanje života zajednici i očuvanje spartanskoga roda. Za taj pothvat svaki je pojedinac bio važan, značajno je bilo da on bude zdrav, fizički izdržljiv i požrtvovan u interesu naroda, nije bilo važno je li to mušarac ili žena. Rimsko je društvo bilo blaže kod određenih restrikcija vezanih uz žene nego što je to bilo u većini grčkih gradova država te stoga nije čudno kako se one nisu ustručavale dići svoj glas i zahtijevati pravdu ukoliko se radilo o njihovim interesima. Nisu bile u puno boljem položaju, ali dovoljno kako bi se za njih čulo i društvu poslalo poruku kako su svjesne svojih mogućnosti.

Još je jedna grupa žena bila svjesna svojih mogućnosti da poljulja društvo. Bile su to prostitutke, žene na potpunoj društvenoj margini, često i robinje, potpuno obespravljene. Ali znale su se ponekad izboriti, postojali su slučajevi da zarade dovoljno kako bi otkupile vlastitu slobodu. Osim uličnih kurtizana, prezrenih od društva, postojale su inteligente, lukave i promišljene žene koje su nudile svoje društvo političarima, filozofima, književnicima. Bili su to najutjecajniji ljudi tadašnjeg društva, a one, preko utjecaja koje su imale na njih, mogle su upravljati čitavim društvom.

Iako marginalizirana, često u sjeni, degradirana, kontrolirana i ograničavana antička žena bila je i supruga, majka, svećenica, umjetnica, kurtizana. Ipak, živjela je u društvu u kojemu je sve bilo podređeno muškarcu te se samo mogla uzdati u zaštitu moćnih božica, vlastitu snalažljivost i mušku slabost.

POPIS PRILOGA

1. SLIKA 1, Bračni par, freska iz Herkulaneuma. (Izvor: www.bbc.co.uk/ethic/abortion/legal/history_1.shtml).25
2. SLIKA 2, Mlada žena sa sinom, 410.g.pr.Kr. (Izvor: Marta Alvarez Gonzalez, Art of motherhood, str. 29.).28
3. SLIKA 3, Žrtvena povorka na čelu sa ženom koja nosi darove, drvena ploča iz Pitse, oko 530. g. pr. Kr. (Izvor: Emma J. Stafford, Stara Grčka: Velike civilizacije; život, mit i umjetnost, str.121.).49
4. SLIKA 4, Atički lekythos, žene u svakodnevnom životu(Izvor: Sian Lewis, Athenean woman: an iconographic handbook, str. 30.).55

9. LITERATURA

1. Allan, Tony, Stari Rim: Velike civilizacije; život, mit i umjetnost, 24sata, Zagreb, 2008.
2. Barber, Wayland, Elizabeth, Women's work: The first 20 000 years: Women, Cloth and Society in Early Times, W.W. Norton&Company, New York, 1994.
3. Berković, Danijel, „Od mizoginije do kulta: Etiološko čitanje Postanka 3“, Kairos:Evandeoski teološki časopis, god. 5., br.2, Zagreb, 2009.
4. Blundell, Sue, Williamson, Margaret, The sacred and the feminine in ancient Greece, Routledge, London, 1998.
5. Blundell, Sue, Women in ancient Greece, Harvard Univerity Press, Cambridge, Massachusetts, 1995.
6. Burckhard, Jacob, Povijest grčke kulture, Knjiga prva, Prosvjeta, Zagreb, 2001.
7. Burkert, Walter, Homo necans: the anthropology of ancient Greek sacrificial ritual and myth, University of California Press, Los Angeles, 1983
8. Cameron, Averil, Images of women in antiquity, Billing and Sons Limited, Worcester, 1983.
9. Connelly, Breton, Joan, Portrait of a priestess: women and ritual in ancient Greece, Princenton University Press, New Jersey, 2007.
10. Cowell, Frank, Richard, Life in ancient Rome, Penguin, New York, 1976.
11. D'Ambra, Eva, Roman women, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
12. Demand, Nancy H., Birth, death, and motherhood in Classical Greece, JHU Press, Baltimore, Maryland, 1994.
13. Detienne, Marcel, Vernant, Jean-Pierre, Lukava inteligencija u starih Grka, Naklada MD, Zagreb, 2000.
14. Dillon, Matthew, Girls and women in classical Greek religion, Routledge, London, 2002.
15. Donaldson, James, Woman: Her Position And Influence in Ancient Greece And Rome, Kessinger Publishing, Co, Kila, Montana, 2005.
16. Duby, Georges, Perrot, Michelle, A history of women in the West: From ancient goddesses to Christian saints, Harvard Univerity Press, Cambridge, Massachusetts, 1994.
17. Fox, Lane, Robin, Epska povijest Grčke i Rima, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.

18. Frichet, Henry, *Fleshpots of Antiquity the Lives and Loves of Ancient Courtesans*, Kessinger Publishing Co, Kila, Montana, 2003.
19. Goff, Barbara E., *Citizen Bacchae: women's ritual practice in ancient Greece*, University of California Press, Los Angeles, 2004.
20. Havelock, Eric A., *Muza uči pisati : razmišljanja o usmenosti i pismenosti od antike do danas*, AGM, Zagreb, 2003.
21. Lewis, Sian, *The Athenian woman: an iconographic handbook*, Routledge, London, 2002.
22. Livraga, Jorge A., *Kazalište misterija u Grčkoj: Tragedija*, Nova Akropola, Zagreb, 2000.
23. McClure, Laura, Faraone, Christopher A., *Prostitutes and courtesans in the ancient world*, The University of Wisconsin Press, Madison, 2006.
24. McClure, Laura, *Courtesans at table: gender and greek literary culture in Athenaeus*, Routledge, London, 2003.
25. Mejer, Jorgen, *A note on a dedication to Artemis in Kalydon, u: From Artemis to Diana: the goddess of man and beast*, Acta Hyperborea 12, Kopenhagen, 2009.
26. Mikalson, Jon D., *Ancient Greek religion*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2009.
27. Miles, Rosalind, *Tko je skuhao posljednju večeru? Ženska povijest svijeta*, Europapress holding, Zagreb, 2009.
28. Nevett, Lisa C., *House and Society in the Ancient Greek World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
29. O'Higgins, Laurie, *Women and humor in Classical Greece*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
30. Otto, Walter F., *Bogovi Grčke: slika božanskog u zrcalu grčkog duha*, AGM, Zagreb, 2004.
31. Pasini, Uroš, *U zemlji muza: znameniti gradovi i predjeli Grčke*, Marjan tisak, Split, 2004.
32. Perrot, Michelle, *Moja povijest žena*, Ibis grafika, Zagreb, 2009.
33. Riddle, John M., *Contraception and abortion from the ancient world to the Renaissance*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994.
34. Salisbury, Joyce E., *Women in the ancient world*, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2001.
35. Schultz, Celia E., *Women's religious activity in the Roman Republic*, UNC Press Books, Chapel Hill, 2006.
36. Silver, Morris, *Taking ancient mythology economically*, BRILL, Leiden, 1992.

37. Simon, Erika, *Festivals of Attica: an archaeological commentary*, The University of Wisconsin Press, Madison, 2002.
38. Sinobad, Marko, *Starosna dob žena u vrijeme udaje: primjer antičke Salone*, *Opuscula Arhaeologica Radovi Arheološkog zavoda*, Vol. 29, br. 1, Zagreb, 2005.
39. Sironić, Milivoj, *Rasprave o helenskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.
40. Stafford, Emma J., *Stara Grčka: Velike civilizacije; život, mit i umjetnost*, 24sata, Zagreb, 2008.
41. Sullivan, John, Patrick, Peradotto, John, *Women in the ancient worlds: the Arethusa papers*, SUNY Press, Albany, 1984.
42. Wilson, Nigel, Guy, *Encyclopedia of ancient Greece*, Routledge, London, 2006.
43. Worsfold, Cato, *History of the Vestal Virgins of Rome*, Kessinger publishing Co, Kila, Montana, 1997.
44. Zamarovsky Vojtech, *Grčko čudo*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.